

Acta Geographica Croatica	Volumen 34 (1999.)	89 - 125	Zagreb, 2001.
---------------------------	--------------------	----------	---------------

UDK 910.26(497.5)“16”
912(497.5)“16”

DONJONERETVANSKI KRAJ NA CORONELLIJEVIM KARTAMA U “ATLANTE DELLA REPUBLICA DI VENEZIA”

JOSIP FARIČIĆ i MARTIN GLAMUZINA

Izvadak:

U radu su analizirana geografska obilježja donjoneretvanskog kraja na temelju kartografskih prikaza Vincenza Marije Coronellija s kraja 17. stoljeća. Coronelli je izdao više atlasa u kojima su, među ostalim, prikazani i hrvatski prostori. Posebno se ističe atlas “Atlante della Republica di Venezia” iz 1688. - 1694. u kojem posebno mjesto imaju kartografski prikazi istočne obale Jadrana, pa tako i zasebni prikazi donjoneretvanskog kraja.

Ključne riječi:

Coronelli, geografska obilježja, kartografija, Neretva, donjoneretvanski kraj

LOWER-NERETVIAN AREA ON THE CORONELLI'S MAPS IN “ATLANTE DELLA REPUBLICA DI VENEZIA”

Abstract:

This work deals with Lower-Neretvian geographical characteristics on some Vincenzo Maria Coronelli's cartographic reviews. Coronelli published many comprehensive atlases and isolars at the end of the 17th century in which he gave the detailed cartographic description of Croatian countries. Among those cartographic publications, for the research of this particular area, the most important one is the atlas “Atlante della Republica di Venezia” (1688–1694) with reviews of the Eastern Adriatic coast, and separated reviews of the area of Lower-Neretva.

Key words:

Coronelli, geographical characteristics, cartography, river Neretva, Lower-Neretvian area

1. Uvod

Radi geografskoga, odnosno geoprometnog položaja donjoneretvanski je kraj kroz prošlost uvijek imao značajnu ulogu. Tok je rijeke Neretve najduža i najšira probojnica kroz dinaridski planinsko-gorski sustav, a sama je delta rijeke veza toga prirodnog prometnog pravca i Jadranskog mora. U tom se prostoru zapravo sijeku poprečni prometni pravac, koji spaja jadranski mediteranski prostor s bosansko-hercegovačkom unutrašnjošću te uzdužni pravac, koji spaja sjeverozapadni i jugoistočni dio istočne obale Jadrana.

Neretvanskom transverzalom vrlo se rano razvila trgovina, a s njom i razmjena kulturnih i civilizacijskih sastojnica mediteranskog, jugoistočnoeuropskog i srednjeeuropskog milieua (KOZLIČIĆ, 1990., CURIĆ, 1994.). Još je od prapovijesti zaživjela ta komunikacija, koja će se tijekom antike i srednjeg vijeka intenzivirati. Pri tome su se povijesni čimbenici izmjenjivali (Grci, Rimljani, Bizant, hrvatske kneževine, a zatim Hrvatsko kraljevstvo, Bosna, Dubrovnik, Venecija, Turci), ali geoprometno, a s time u vezi i geostrateško značenje donjoneretvanskog kraja ostaje vremensko-prostorni kontinuum, odnosno značajna historijsko-geografska odrednica društveno-gospodarskog razvitka.

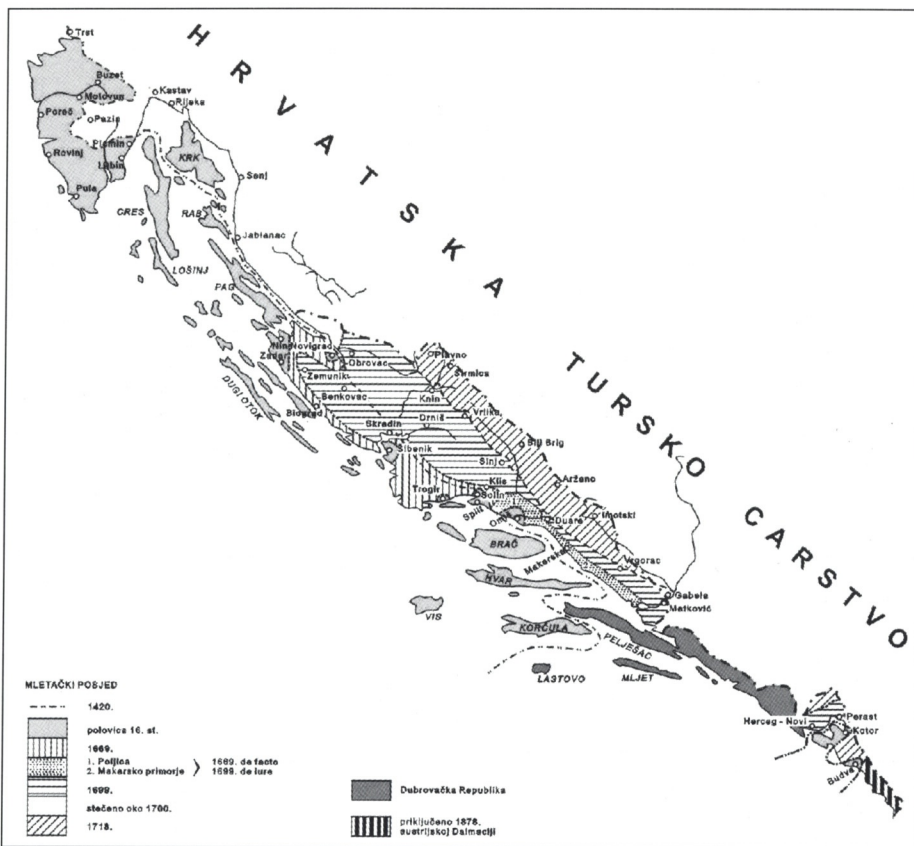
Mletačka je Republika nastojala iskoristiti osmanlijsko slabljenje kako bi preuzela potpunu dominaciju nad ovim trgovačkim pravcem, koji bi osigurao i njenu znatniju vojno-političku nazočnost u širem području. Među ostalim, s time bi iz konkurencije izbacila svog starog regionalnog rivala - Dubrovačku Republiku. Još i prije dolaska Osmanlija u 15. stoljeću, Venecija je imala

dobre odnose s bosanskim vladarima pa se zajedničkim naporima snažno razvijalo trgovište Drijeva na lijevoj obali donjeg toka Neretve.

U tzv. Bečkom velikom, odnosno Morejskom ratu (1683. - 1699.) Veneciji polazi za rukom zauzeti najveći dio donjoneretvanskog kraja, osobito u razdoblju od 1685. do 1694. godine (JURIĆ, 1984., MACAN, 1990., MACAN, 1992., ANTOLJAK, 1994., CURIĆ, 1994.). Taj prostor tada, uz veći dio Ravnih kotara te Dalmatinske Zagore, biva uključen u tzv. Novu stečevinu Mletačke Republike (*Aquisto nuovo*). S time su bili znatno ugroženi interesi Dubrovačke Republike pa je njena diplomacija uz pomoć Austrije uspjela na Karlovačkom miru (1699.) izboriti, a Požarevačkim mirom (1718.) potvrditi razgraničenje s Osmanlijskim Carstvom kako ne bi izravno graničila s mletačkim posjedom u Dalmaciji (zona Klek-Neum na NW i zona Sutorina na SE granicama Republike) (SAMBRILLO, 1966.). Požarevačkim se mirom (kada je Veneciji priključen i prostor *Aquisto nuovissimo*, tj. područje Imotskog kraja) zapravo definira granica Dalmacije prema (turskoj) Bosni i Hercegovini (ANTOLJAK, 1994.), a ta će se granica, uz manje izmjene, zadržati i do danas (sl. 1)

Poradi tog vojno-političkog i gospodarskog značenja prostor delte Neretve dolazi "pod povećalo" europske političke i kulturne javnosti, ponajviše same Venecije. Taj će posebni interes, među ostalim, rezultirati prvim regionalnim kartama područja, čija je svrha prije svega vojno-geografska i političko-geografska s jasnim odrazom na opće-geografske spoznaje o tek osvojenom prostoru.

Najviše je kartografiranju donjoneretvanskog kraja pridonio mletački kartograf

Sl. 1. Hrvatsko Primorje u 17. i 18. stoljeću (prema Macan, 1992.)

Fig. 1. Croatian Littoral in the 17th and 18th centuries (after Macan, 1992)

Vinzenzo Maria Coronelli (r. 1650. - u. 1718.). Prostor je delte Neretve podrobno prikazao na kartografskim prikazima u III. dijelu atlasa-izolara "Atlante della Repubblica di Venezia" iz 1688. - 1694. godine, koji se danas, među ostalim, čuva u Državnom arhivu u Zadru.

Cilj je rada na osnovi Coronellijevih kartografskih prikaza rekonstruirati geografska obilježja donjoneretvanskog kraja s kraja 17. stoljeća. Pri tome se, radi razumijevanja konteksta i kvalitete Coronellijevog kartografskog opusa, posebna pažnja posvećuje

široj historijsko-geografskoj interpretaciji geografskog sadržaja pojedinih karata, planova i veduta, i to na temelju komparativne analize Coronellijeve izvorne kartografske građe i suvremenih spoznaja o navedenom prostoru (ponajprije prema raspoloživim pomorskim i topografskim kartama).

2. Metodologija istraživanja

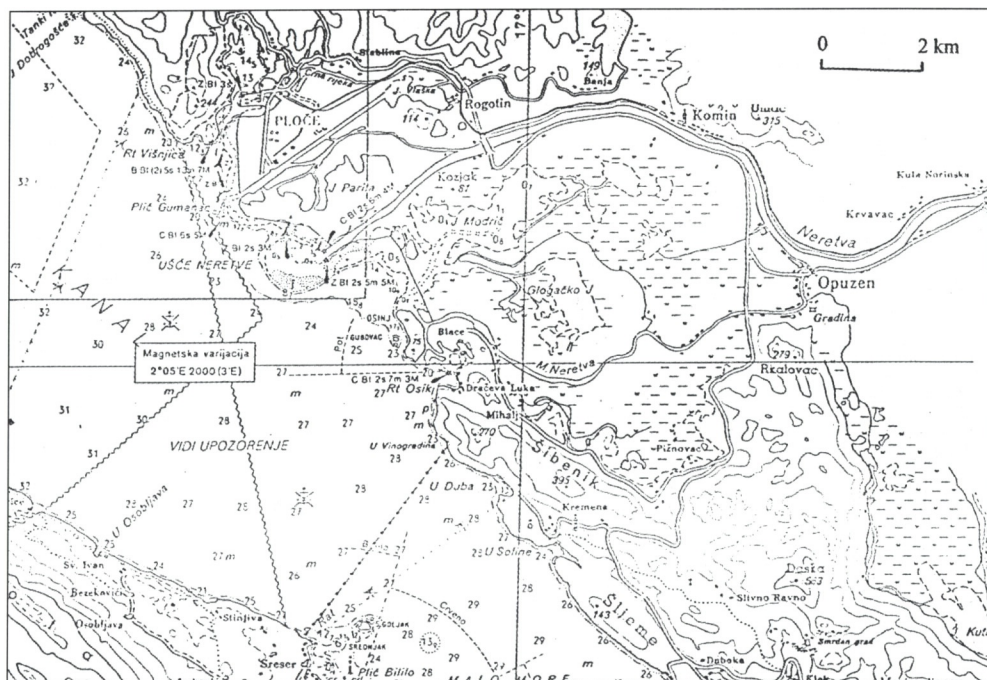
U radu se analiziraju pojedini geografski elementi Coronellijevih kartografskih

prikaza donjoneeretvanskog kraja. Razmatraju se fizičkogeografski elementi (posebno reljef i vode) te sociogeografski elementi. U ovom slučaju stoji misao njemačkog kartografa K. Meinea kako je kartografija spona geodezije koja mjeri (daje osnovu za izradu karata) i geografije koja interpretira (PETERCA I DR., 1974.), pa autori pristupaju kartama prije svega s geografskog aspekta (naglasak na kritičkoj

interpretaciji), premda je poradi razumijevanja konteksta Coronellijevih karata nužno obratiti pozornost i pojedinim sadržajima iz područja povijesne znanosti (povijest pomorstva, gospodarska povijest, politička povijest, povijest umjetnosti) te geodezije (ponajprije matematička osnova karte).¹ Takav pristup znanstvenoj obradi iziskuje sam izvorni kartografski materijal. Karta predstavlja bogat izvor, odnosno

Sl. 2. Prikaz donjoneeretvanskog kraja na topografskoj karti – isječak
Fig. 2. Lower-Neretvian Area on the topographical map - section

Sl. 3. Prikaz donjonerevanskog kraja na pomorskoj karti MK 24 Ploče – o. Mljet – isječak
 Fig. 3. Lower-Neretvian Area on the nautical map MK 24 Ploče – o. Mljet - section

objekt proučavanja navedenih znanstvenih disciplina. Znanstveni aparat, odnosno metodologija obrade traži možda još veću strukturnu razvijenost, ali s obzirom na temeljne uvjete i zadatke rada to autori prepustaju budućim istraživanjima (potpunija obrada matematičke osnove karata, toponimija na karatama i dr.).

Naslovi su karata pisani izvorno, prema uvriježenoj metodologiji (MARKOVIĆ, 1993., KOZLIČIĆ, 1995.). Svaki je kartografski prikaz označen rednim brojem (sl.1, sl. 2, sl. 3,...) što omogućava bolju preglednost te pozivanje na određeni kartografski prikaz u tekstu. Na taj način izbjegava se

nepotrebno ponavljanje ispisa naslova karte u tekstu. Osim tako naznačene numeracije kartografskih prikaza, navodi se i izvorna paginacija i naknadna paginacija izvedena prilikom uvezivanja atlasa u arhivu. Naknadna paginacija navodi se u zagradama, i to arapskim brojkama, primjerice (pag. 103). Obradi se nije moglo pristupiti bez upoznavanja literature koja tretira povijesnu problematiku iz razdoblja kada su nastale proučavane karte, dakle, kraja 17. stoljeća, ali i bez poznavanja osnovnih elemenata topografskog sadržaja karte te načina obrade i unošenja tih topografskih elemenata.

¹ U bilješkama se redovito daje kraći opis matematičke osnove, koja predstavlja polaznu osnovu interpretacije karte. Isto tako, autori daju i kraći opis kartaša, ukoliko sadrže podatke koji mogu doprinijeti boljem razumijevanju konteksta karte.

Rad zapravo predstavlja sintezu, odnosno objedinjavanje osnovnih značajki do kojih se došlo analizom sadržaja karte. Najispravniji metodološki pristup samim kartama je promatranje njihovih osnovnih značajki sa stajališta vremena njihova nastanka, ali i s današnjeg gledišta. U tom smislu karta se obrađuje kao povijesni izvor, a da bi se on bolje protumačio nužno ju je usporediti s današnjim realitetima (MARKOVIĆ, 1993.). Radi toga Coronellijevi se planovi, vedute i karte tumače na osnovi usporedbe sa suvremenim kartama² te literaturom koja tretira pojedine teme u vezi s kartografiranim sadržajem što omogućuje objašnjenje, potvrdu ili odbacivanje sadržaja i točnosti nekog kartografskog prikaza. No, ni tada nije uvijek moguće s apsolutnom točnošću donijeti sud o kartografskoj građi. Naime, Coronellijevi su izvori bili brojni pa je bilo teško uzeti najtočniji, tadašnja tehnika izrade karte sama je po sebi donosila brojne pogreške (problem pouzdanosti matematičke osnove, npr. mjerila karte,

stupanjske mreže i sl.), tadašnji stupanj geografskog poznavanja hrvatskog prostora bio je malen u odnosu na kasnija razdoblja te i poradi toga treba tumačiti brojne pogreške. Osim toga, bile su i česte pogreške u samom graviranju pojedinih elemenata kartografskog sadržaja, osobito u pitanju toponimije. Sve to dovodi do ozbiljnih problema istraživača koji se suočava s činjenicom da ne može uvijek sa sigurnošću ubicirati neki toponim ili razriješiti neki sličan problem.

3. Dosadašnja istraživanja kartografskog opusa V. M. Coronellija

V. M. Coronelli je krajem 17. stoljeća izdao nekoliko atalasa i izolara, koji zapravo predstavljaju kapitalna djela onodobne europske kartografije.³ U tim zbirkama karta, planova i veduta Coronelli daje podroban kartografski i historijsko-geografski prikaz hrvatskih zemalja. Među tim prikazima posebno mjesto imaju kartografski prikazi istočne obale Jadrana, pa tako i

- 2 Ponajviše s pomorskom kartom MK-24 Ploče – o. Mljet, Jadransko more, Istočna obala, Male karte II, Mjerilo 1 : 100 000, Državni hidrografski institut, Split, 2000., topografskim kartama u mjerilu 1 : 100 000 (listovi Makarska 573 i Mostar 574, VGI, Beograd, 1971.), u mjerilu 1 : 200 000 (list Mostar, VGI, Beograd, 1962.) te općegeografskim i tematskim kartama iz Zemljopisnog atlasa Republike Hrvatske (Zagreb, 1993.) i povijesnim kartama razdoblja u kojemu su nastali Coronellijevi kartografski prikazi (Hrvatski povijesni zemljovid, Zagreb, 1993.).
- 3 Vincenzo Maria Coronelli jedan je od vodećih europskih geografa i kartografa druge polovine 17. i početka 18. stoljeća. Autor je brojnih historijsko-geografskih studija te velikih atlasa. Među njegovim djelima ističu se: *Conquiste della Repubblica in Dalmazia Epiro e Morea* (1686.), *Memorie istoriografiche del regno di Morea e di Negroponte* (1686.), *Atlante veneto* (1691.), *Corso geografico universale* (1692.), *Atlante della Repubblica di Venezia* (1694.), *velika karta svijeta* (1695.), *velika karta Pacifika* (1696.), *Isolario dell' Atlante veneto* (1696. - 1697.), *Epitome Cosmographica* (1693.), *Portolano e Specchio del mare Mediterraneo* (1698.), *Effeti naturali delle acque* (1718.) i dr. Započeo je i pisanje velikoga geografskog enciklopedijskog djela *Biblioteca universale sacro-profana*, ali dovršio je tek 7 prvih svezaka (od predviđenih 45). Posebno se zanimao za izradu globusa. Napisao je i posebnu raspravu o globusima, *Libro dei globi* (1693.). Autor je velikog globusa neba i Zemlje (promjer 366 cm), kojega je izradio za francuskog kralja Louisa XIV. (Paris, 1683.). Posebna je Coronellijeva zasluga što je osnovao prvo geografsko društvo na svijetu *Accademia Cosmographica degli Argonauti* (1693.). Kartografski je opus V. M. Coronellija toliko prepoznatljiv da se za njegove karte u literaturi koristi naziv "carte coroneliane". V. M. Coronelli bio je i crkveni velikodostojnik, poglavar reda franjevac konventualaca. O životu i djelu V. M. Coronellija (1650. - 1718.) opširnije u: *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, Istituto Giovanni Treccani*, vol. XI, Milano-Roma, 1931., 445.; *Opća enciklopedija, J LZ*, svezak 2, Zagreb, 1977., 117; Lago, Rossit 1981., 186-191 (na str. 279 i opširan popis literature o Coronelliju); Pandžić, 1987., 19 i Moreland, Bannisster, 1995., 72.

zasebni prikazi donjoneeretvanskog kraja, koji su osnovna tema ovoga rada.

Coronellijev opus predstavlja vrhunac tzv. autorske kartografije, koja je prethodila razvitku institucionalizirane struke, a potom i razvoju kartografske znanosti od prvih Cassinijevih geodetskih izmjera zemljišta do osnivanja prvih kartografskih ustanova, koje sustavno rade na obradi mnoštva relevantnih podataka čija složena obrada rezultira prvim suvremenim izvornim i preglednim geografskim kartama (ROGLIĆ, 1972. i LOVRIĆ, 1988.). Coronellijev je rad pod snažnim utjecajem konceptualnih promjena u kartografiji, ali i znanosti uopće u duhu baroka i prosvjetiteljstva. Promjene ideja, ali i tehnologija rezultirat će sasvim novim poimanjem karte, kao egzaktne predodžbe geografske stvarnosti, u kojoj više nema mjesta različitim aproksimacijama ili crtežima čudovišta, sirena i jedrenjaka na karti, koji su nadomještavali prikaze nepoznatih prostora (ROBINSON i dr., 1995.).

Coronelli je kao službeni kartograf Mletačke Republike s timom svojih stručnjaka (arhivskih službenika, pisara, gravera, crtača i dr.) imao uvid u sve mletačke dokumente o istočnojadranskom prostoru, i to iz državnog arhiva, vojnih vlasti te iz starijih kartografskih i geografskih izvora. Te je podatke Coronelli upotpunjavao izvješćima vojnih zapovjednika s terena te s podacima pomorskih časnika. Ti su izvori imali presudan utjecaj na opća obilježja Coronellijeva rada koji nesumnjivo ima vojno-pomorski karakter (KOZLIČIĆ, 1995.). U Coronellijevom je opusu zamjetan utjecaj francuske kartografske škole (80-ih godina 17. st. boravio je u Parizu), čiji su vodeći predstavnici (kuće Cassini, De L'Isle i dr.) imali značajnu ulogu u prekretničkom

razdoblju povijesnog razvitka kartografije (ROGLIĆ, 1972., PETERCA I DR. 1974., LOVRIĆ, 1988., MORELAND, BANNISTER, 1995.). Sva ta osnovna obilježja jasno se očituju i na primjeru kartografskih prikaza donjoneeretvanskog kraja.

Coronellijeve kartografske prikaze hrvatskih zemalja do sada su obrađivali samo parcijalno ili uopćeno neki hrvatski i inozemni povjesničari i geografi. Veću pažnju mu posvećuju Ilija Sindik (1931), Gavro Škrivanić (1960.) i Josip Lučić (1988.) analizirajući njegovu kartu Dubrovačke Republike, te Luciano Lago i Claudio Rossit (1981.), Mirko Marković (1974. i 1993.), Mithad Kozličić (1995.) i Damir Magaš (1998.) u svojim sintezama.

Uspoređujući Coronellijeve karte Dalmacije i Dubrovačke Republike s onima kod Coronellijevog suvremenika *Giacoma Cantellija da Vignole* Mirko Marković izražava dosta kritika na Coronellijev račun jer za razliku od Cantellija nije označio granicu Dubrovačke Republike, a nije ni konzultirao kartu Hrvatske Stjepana Glavača (o toj karti kod Novosel, 1973.) poradi čega mu je prikaz središnje i istočne Hrvatske dosta uopćen.

Najcjelovitiju obradu Coronellijeve građe o hrvatskim zemljama daje Mithad Kozličić (1995.). Kozličić izlaže osnovna obilježja Coronellijevih atlasa *Mari, Golfi, Isole... Venezia, 1688. i Isolario dell' Atlante Veneto, Venezia, 1696.*, a što je posebno značajno donosi i sve toponime obalnog prostora, otoka i pripadajućega morskog prostora. Objavljujući veliki dio Coronellijevog djela koje tretira hrvatski prostor te iznoseći bogatu toponimiju, Kozličić omogućuje i uvelike olakšava daljnja istraživanja. Kozličićev rad predstavlja tako najveći

doprinos upoznavanju kartografskog djela V. M. Coronellija u hrvatskoj znanstvenoj literaturi.⁴

Svi navedeni radovi, premda u najvećem dijelu pregledni, predstavljaju dobru osnovu za potpunije istraživanje kartografske građe V. M. Coronellija, koja prikazuje hrvatske zemlje (ili pojedine dijelove, što je češći slučaj) pa tako i za proučavanje donjoneretvanskog kraja na temelju navedenih kartografskih prikaza.

4. Donjoneretvanski kraj na Coronellijevim kartama

U III. dijelu atlasa *Atlante della Repubblica di Venezia* (Mari, golfi, isole,...) donjoneretvanski je kraj predočen na koreografskim kartama u krupnim i srednjim mjerilima te na planovima i vedutama.⁵ Međutim, već je i sam naslov atlasa dvojbena. U literaturi se obično ističe kako je to "Isolario" (MARKOVIĆ, 1974., 510, MAGAŠ I DR., 1997., 14-15.), Lago i Rossit ga nazivaju "Atlante della Repubblica di Venezia" (LAGO, ROSSIT, 1981., 188), a M. Kozličić jednostavno "Mari, golfi, isole,..." (KOZLIČIĆ, 1995., 231). Zadnja inačica, zapravo naslov III. dijela, najbolje odgovara za III. i IV. dio atlasa (kartografirani prostor Istre,

Kvarnera, Dalmacije, Albanije, Epira i Livadije), koji se i obrađuju u ovom radu. Sam Coronelli ga naziva (*Atlante dello*) "...Stato Veneto" i (*Atlante dello*) "Stato della Serenissima Repubblica".⁶ Problem u imenovanju ovoga atlasa proizlazi iz činjenice da je Coronelli često pojedine karte objavljivao u više različitih djela, a u ovom se slučaju radi, čini se, o tome da je to uradio s cijelom zbirkom karata, planova i veduta. Poradi toga autori rada se opredjeljuju za Lagovu odrednicu naslova. Međutim, bez obzira na točan naslov po sadržaju se zaista radi o atlasu Mletačke Republike ali i o izolaru jer je najveći dio građe posvećen vedutama, kartama i planovima primorskih gradova, luka i otoka u posjedu Venecije. Osim toga, velik dio građe Coronelli kopira iz starijih (Camociovih, Francovih, Pinargentijevih, Rossaciovih i dr.) izolara pa i ti sadržaji daju bitan pečat ovom njegovom djelu.

Coronelli je najveći dio atlasa izradio 1688. godine (KOZLIČIĆ, 1995.), a najkasnije je, čini se, izrađena karta donjoneretvanskog kraja koja je datirana 1694. godine (godina mletačkog zauzeća Gabele). Kartografska građa o hrvatskom primorju obuhvaćena je u dva atlasna dijela, i to III. dio "*MARI, GOLFI, ISOLE, SPIAGGIE, PORTI, CITTA, Fortezze, Ed altri Luoghi Dell'*

4 Nažalost, i Kozličiću su se potkrale neke pogreške. Primjerice, pogrešno ubicira Coronellijevu *Canina Veduta per Ostro* kao "utvrdu na rtu Oštra" (Kozličić, 1995., 279.). Zapravo se radi o veduti utvrde Kanina kraj Valone u Albaniji, i to promatrane s juga (oštra).

5 Veduta (tal.) je panorama, odnosno grafički ili slikarski prikaz nekog grada ili kraja u centralnoj projekciji, pri čemu je položaj projekcijske ravnine vertikalna (Lovrić, 1988.). Takvi su prikazi od sredine 18. st. bili sve rjeđi ali ih Coronelli često objavljuje u svojim djelima, premda se uglavnom koristi starijim predlošcima (npr. Camociove i Rossaciove vedute Rovinja, Šibenika, Dubrovnika i sl.; usp. karte objavljene kod Kozličić, 1995.).

6 Coronelli nakon kartografiranja pojedinih sadržaja iz Istre, Kvarnera i Dalmacije daje dva indeksa za cijeli treći dio atlasa *Atlante della Repubblica di Venezia*. U tim indeksima se zapravo «krije» naslov atlasa. U prvom indeksu piše: *Indice delle Citta, Fortezze, ed altri Luoghi principali, registrati coll' ordine, che sono disposti in questa III. Parte de' Stati della Serenissima Repubblica, e di pochi altri, che tra questi si rincontrano*, a u drugom: *«Indice delle Citta, Fortezze, ed altri Luoghi principali, che sono in questa III. Parte dello Stato Veneto, registrati con ordine alfabetico»*. Dio teksta podcerali su autori rada.

Sl. 4. Donjoneeretvanski kraj na karti istočnog Sredozemlja

Fig. 4. Lower-Neretvian Area on the Eastern Mediterranean Map

Istria, Quarner, DALMAZIA, ALBANIA EPIRO, E LIVADIA, Delineati, e Descritti Dal P.(adre) GENERALE CORONELLI” i IV. dio “Citta, Fortezze, ed altri Luoghi principali Dell’ ALBANIA, EPIRO, E LIVADIA, E particolarmente i posseduti da VENETI. Descritti e Delineati DAL P.(adre) CORONELLI”. U zadarskom arhivu čuvaju se samo ti dijelovi atlasa Mletačke Republike.⁷

Atlasna građa III. dijela atlasa sastoji se od tekstova, karata, veduta i planova, koji tekstualno i grafički prikazuju prostor Istre, Kvarnera, mletačke Dalmacije i Dubrovačke Republike. Karte su poredane po

principu od apstraktnog (preglednog) prema detaljnom (izvornom), tj. od sitnijeg prema krupnijem mjerilu. S obzirom na predloženi prostor atlasna građa poredana je od sjevera (sjeverozapada) prema jugu (jugoistoku), dakle, u smjeru pružanja Jadranskog mora. Takav poredak Coronelli naziva «ordo geografico».

Donjoneeretvanski kraj ne spominje se izričito u tekstovima, a predložen je na sljedećim kartografskim prikazima (prema redoslijedu u atlasu): 1. *PARTE ORIENTALE / DEL MEDITERRANEO*, list 3 (n. p. 92), vel. 127 mm x 180 mm (sl. 4)

⁷ U zadarskom arhivu III. i IV. dio atlasa nepravilno su uvezani pa bi po tom naknadnom uvezu slijedilo da je III. dio *Citta, fortezze,...*, a IV. dio *Mari, golfi, isole,...* U skladu s time krivo su paginirane i pojedine karte, vedute i planovi. Nesmotrenost arhivskog djelatnika, koji je uvezivao atlas, začuđuje iz dva razloga. Prvo, u atlasu na listu 94a i 94b (naknadna paginacija) nalazi se indeks za kartografski sadržaj III. dijela atlasa u kojem je navedena izvorna paginacija, a i izričito je spomenuto “...in questa III. Parte de’ Stati della Serenissima Repubblica,....”. Drugi je važan razlog to što Coronelli slijedi geografsko pravilo nizanja podataka od sjevera (poradi obalne linije od sjeverozapada) prema jugu (jugoistoku). Građa je naknadno uvezana rasporedom NW (Boka kotorska) - SE (Livadija) pa zatim opet NW (Istra) - SE (Dubrovačka Republika). Logičan bi slijed bio: Istra - Dubrovačka Republika - Boka kotorska - Livadija (Beocija).

Sl. 5. Prikaz donjoneretvanskog kraja na karti Jadranskog mora – isječak
Fig. 5. Lower-Neretvian Area on the Map of the Adriatic Sea - section

2. *GOLFO / DI / VENEZIA, / Descritto / Dal P.(adre) M.(aestro) Coronelli Cosmografo della / Serenissima Republica, / ad uso dell' Accademia Cosmografica / degli Argonauti. / Dedicato / All' Eccellenza del Sig.(nore) / Giulio Giustinian, / procuratore di S.(an) Marco, et c.(etera) / In Venezia / Con priuilegio dell' Eccellent. (issimo) Senato / 1688.*, list 4 (nema je u zadarskom primjerku atlasa pa nema ni naknadne paginacije), vel. 615 mm x 445 mm (sl. 5)

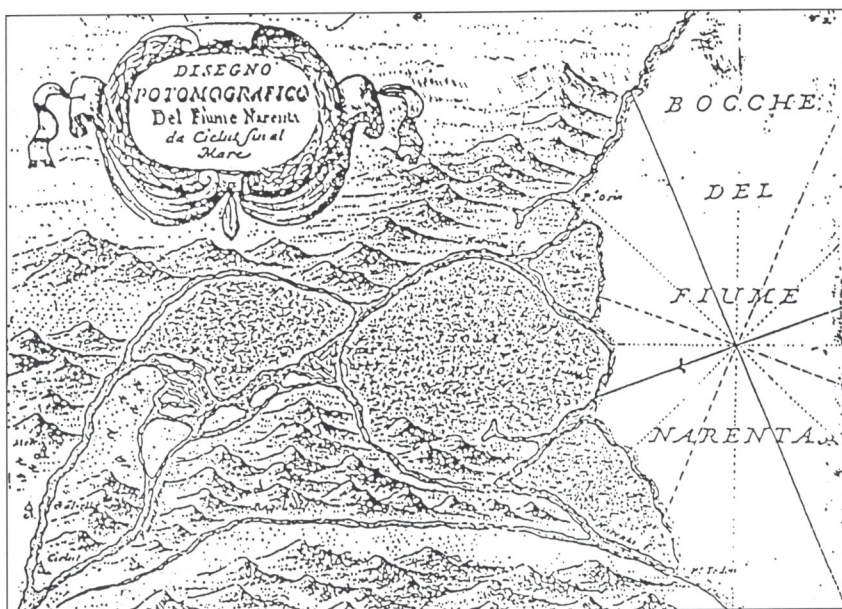
3. *Ristretto della / DALMAZIA / Diuisa ne Suoi Contadi, / gia presenta / ALLA*

SERENISSIMA REPUBLICA / DI VENEZIA, et c.(etera) / Dal P.(adre) Maestro Coronelli M.(inor) C.(onuale) Cosmografo Publico / Fuddito suo fedelissimo / Consacrata / All' Eccellenza del SIGNOR PIETRO VALIER Sauio Grande / che fu Generale Straordinario della stessa, et c.(etera) / con Priuilegio dell' Ecc.(ellentissimo) Senato per anni XXV / in Venezia, Podnaslov: ISOLE DELLA DALMATIA / Diuise ne' Suoi Contadi / Parte Orientale, list 6 (n. p. 91), vel. 505 mm x 450 mm (sl. 6)

4. *Corso del Fiume / NARENTA / Dalla citta di CICLUT fino al Mare, / Acquisata / Con altri Luoghi / Dall' Armi Venete, / comandate / Dall' Illustrissimo, et*

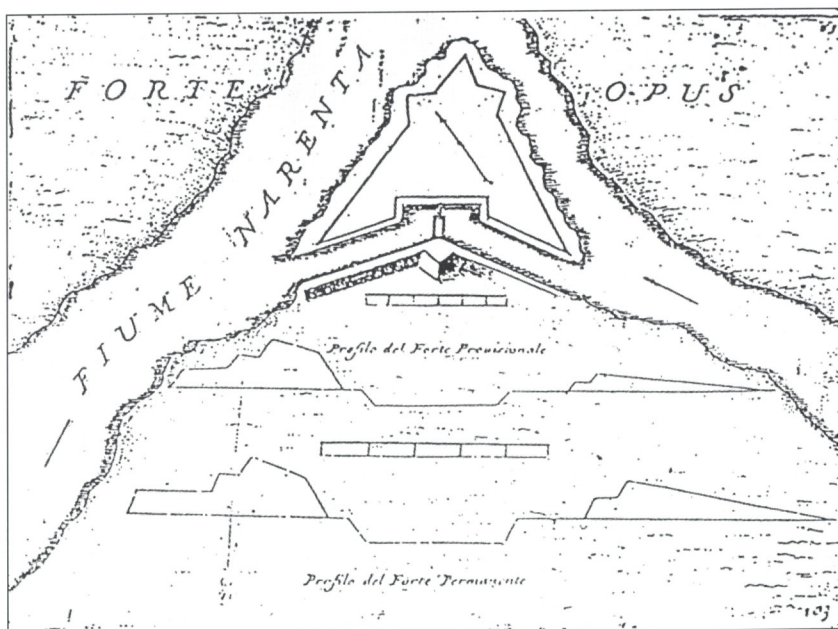

Sl. 6. Prikaz donjoneretvanskog kraja na karti istočnog dijela Dalmacije – isječak
Fig. 6. Lower-Neretvian Area on the Map of the Eastern Part of Dalmatia - section

Sl. 8. Potamografski prikaz delte Neretve

Fig. 8. Potamographic Map of Lower-Neretvian Area

Sl. 9. Plan utvrde Opuzen

Fig. 9. Plan of the Opuzen Fortification

Sl. 10. Veduta Čitluka i Gabele
Fig. 10. View of Čitluk and Gabela

Consigliere / di Sua Maesta Cesarea. / P.(adre) Coronelli., list 94 (greška u izvornoj paginaciji; međutim, greška se radi i u naknadnoj paginaciji jer ova karta dolazi odmah nakon teksta o Dubrovačkoj Republici, a ne na kraju poglavlja - n. p. 188), vel. 610 mm x 450 mm (sl. 11)

4. 1. Donjonerevanski kraj na karti istočnog Sredozemlja

Karta istočnog Sredozemlja (sl. 4) je pregledna karta koja korisnika uvodi u sadržaj trećeg i četvrtog dijela atlasa Atlante della Repubblica di Venezia.⁸

Na osnovi kartografiranog sadržaja moguće je zaključiti da je Coronelli građu preuzeo s nekog starijeg portulana talijanske provenijencije (premda nema karakterističnih

Sl. 11. Donjoneretvanski kraj na karti Dubrovačke Republike – isječak
Fig. 11. Lower-Neretvian Area on the Map of the Republic of Ragusa - section

ruža vjetrova i kursnih linija). Sadržaj je naime, sveden na obalnu liniju i priobalnu toponimiju.

Položaj je Jadranskog mora dobro kartografirano. Prikaz je Istre razmjerno dobar dok je obala Sjevernoga hrvatskog primorja izdužena u odnosu na dalmatinsku obalu. Naglašen je prikaz Ravnih kotara i poluotoka od Šibenika do Trogira, osobito sam rt Ploče. Prikaz srednjodalmatinske obale je vrlo deformiran jer ispada da rt Ploče (jugoistočno od Šibenika) s poluotokom Pelješcom zatvara duboki zaljev. Ucrtan je i nepostojeći poluotok koji s Pelješcem zatvara deltu Neretve. Dosta je proširen korijen poluotoka Pelješca (Stonska prevlaka). Najslabije je predodžben prostor Dubrovačkog primorja. Boka kotorska je tek mali zaljev na jugoistočnoj obali Jadrana.

Prikaz je otoka dosta uopćen. Kvarnersko je otočje dobro orijentirano. Nedostaje prikaz unutarnjeg i srednjeg niza zadarskog otočja te šibensko otočje. S obzirom na predodžbu površinskih odnosa dobri su prikazi otoka Hvara i Brača, dok su otoci Korčula i Mljet znatno umanjeni.⁹

U zaleđu hrvatske obale proteže se teritorijem DALMAZIA, a na kopnu se navode Trsat (krivo *Trieste*, što je talijansko ime Trsta, a ime je Trsata *Tarsat* ili *Tarsatica*),

Senj (*Segna*), Kvarner (*Quarner G.olfo*), otok Pag (*I. Pago*), Zadar (*Zara*), Šibenik (*Sebenico*), Split (*Spalato*), Neretva (*Narenta*), Dubrovnik (*Raguso*) i Kotor (*Cattaro*).

Prikazani prostor pripada dvjema državama, Mletačkoj Republici i Osmanlijskom Carstvu. Coronelli nije ucrtao granice, ali njih je moguće, iako vrlo grubo, rekonstruirati na temelju superimpozicije teritorionima i grbova. Na karti su ucrtani državni grbovi dviju vevlasti: grb s polumjesecom u Crnom moru i nedovršeni grb Sv. Marka u zaleđu Venecije.

Iz navedenog je razvidno kako se o donjonevskom kraju pružaju tek osnovne informacije. To je kraj koji se nalazi u Dalmaciji u blizini krajnjeg uvučenog dijela zaljeva kojeg zatvaraju rt Ploče i poluotok Pelješac. Premda je prikaz tog dijela hrvatske obale u potpunosti simplificiran, posebno je zanimljiv prikaz nepostojećeg rta, koji zatvara velik dio Neretvanskog kanala. Taj rt zapravo je uveličan prikaz uzvišenja Planikovica (227 m), Krstina (329 m) i Višnjica (244 m), čije se padine prema zapadu spuštaju prema Neretvanskom kanalu, a na istoku prema Luci Ploče i Bačinskim jezerima. Coronelli nije ucrtao tok rijeke Neretve (niti jedne hrvatske rijeke) već samo daje toponim *Narenta*. Coro-

8 Nema stupanjke mreže niti drugih orijentacijskih pomagala (podrazumjeva se da se sjever nalazi uz gornji rub karte). Praktičnu uporabu karte omogućuje dužinsko mjerilo izraženo u nizozemskim (0-80), talijanskim (0-310) i engleskim (0-100) miljama. Kako Coronelli izjednačava vrijednosti 80 nizozemskih milja, 310 talijanskih milja i 100 engleskih milja s dužinom od 32 mm (0.032 m) nije moguće sigurno odrediti mjerilo karte. Naime, prema ovoj Coronellijevoj karti proizlazi da 1 nizozemskoj milji odgovara 3.875 talijanskih milja, a ne 4 milje kako je to naznačeno na karti Sredozemlja u atlasu *Corso geografico universale*. Da bi se izbjegle komplikacije mjerilo je izvedeno na osnovi vrijednosti talijanske milje za koju je Coronelli, vrlo vjerojatno, dao najpouzdaniji podatak. Dužini od 310 talijanskih milja ($310 \times 1\,855.4\text{ m} = 575\,174\text{ m}$) odgovaraju 32 mm (0.032 m). Po tome slijedi kako je mjerilo karte 1 : 17 974 187 (zaokruženo 1 : 18 000 000).

9 Coronelli poradi uštede prostora na karti koristi i alfanumeričke signature, čija objašnjenja daje u tumaču (u obliku lente) uz desni rub polja karte. Brojkama su posebno označeni rt Kamenjak (broj 2; *Promont*), Dugi otok (nije kartografirano otok već je samo naznačen položaj brojkom 3; *I. Longa*), Hvar (broj 4; *I. Liesina*) i Mljet (broj 5; *I. Meleda*).

nelli inače na ovoj karti rijetko daje prikaz tekućica, koji je tada ionako sveden samo na hidronim, primjerice *Po f.(i)ume*). Kako uz toponim Narenta nema odrednice f. (u značenju fiume, tj. rijeka), a na karti Jadrana (sl. 5) izričito stoji *Gabella, o/ Narenta* to se očito radi o domicilionimu za naselje Gabelu. Na imenovanje rijeke ne upućuje niti pismovna skupina, kurziv, kojim Coronelli ispisuje toponim Narenta (iako na svim kartama ispisuje hidronime tom pismovnom skupinom) jer na isti način ispisuje i neke druge domicilionime na hrvatskom Jadranu (*Sebenico, Segna i sl.*).

Unatoč velikom stupnju uopćenosti prikaza, koji je sasvim u skladu s mjerilom karte i njenom namjenom, prikaz je donjoneretvanskog kraja na određeni način zadovoljavajući jer se ipak ističe među rijetkim kartografiranim sadržajima na istočnom Sredozemlju.

4. 2. Donjoneretvanski kraj na karti Jadranskog mora

Nakon pregledne karte istočnog Sredozemlja Coronelli logično daje preglednu kartu Jadranskog mora (sl. 5). Ta je karta jedna od najsadržajnijih geografskih karata Jadranskog mora u 17. stoljeću. Ipak, u usporedbi s nekim ranijim kartama Jadrana, primjerice Barentsove pomorske karte s kraja 16. stoljeća (sl. 14), zamjetna je manja točnost predodžbe obalne linije istočnog dijela Jadrana. Jadranski je bazen krivo orijentiran u smjeru WNW – ESE, umjesto u smjeru NW – SE. Coronelli međutim, na karti daje iscrpan prikaz pojedinih geografskih sadržaja u zaobalju. Ističe se prikaz reljefa, hidrografije te s obzirom na mjerilo, bogata toponimija karte. Poseban dojam,

čak i prije samog sadržaja, ostavljaju naslovna kartuša te kartuša s naznačenim grafičkim (linearnim) mjerilom, koje zauzimaju više od trećine polja karte. Posebno je značajna naslovna kartuša koju zapravo čini vijenac s prikazima planova najvažnijih jadranskih utvrda (u obliku medaljona). Premda Coronelli daje prikaz Pule, Splita, Korčule, Zadra, Bara, Budve, Kotora, Trogira, Šibenika, Herceg Novog, Dubrovnika, Senja i Hvara (dakle, bez “ordo geografico”) izostao je prikaz opuzenske utvrde, koju, kao što se vidi iz drugih kartografskih prikaza, Coronelli također drži jednim od najvažnijih istočnojadranskih utvrđenja.

Premda je prikaz donjoneretvanskog kraja uopćen, u skladu sa stupnjem umanjnosti karte, znatno je uspješniji od dotadašnjih kartografskih prikaza. Pojedini su rukavci u području delte Neretve (*F. Narenta*) prenaplašeni tako da obrazuju istaknute otoke (ukupno 8). I danas ti rukavci razdvajaju kopnene cjeline u području delte, ali u krajoliku ipak ne dominira inzularnost. Rijeka Norin (*F. Norin*) za razliku od nekih dugih Coronellijevih prikaza nije pritoka Neretve već se ulijeva u jezero, koje se nalazi sjeverozapadno od delte. Istočno od delte prikazan je istočno-hercegovački brdsko-planinski prostor (stiliziranim krtačnjacima različite veličine).

Među naseljima donjoneretvanskog kraja Coronelli je na karti označio samo Gabelu (*Gabella, o/ Narenta*), Čitluk (*Ciclut*), Kulu Norinsku (*Norin*) i Opuzen (*Forte/ Opus*). Prema superimpoziciji teritorionima proizlazi da se prostor delte nalazi u Dalmaciji (DALMATIA), dok se istočno od delte, u zaobalju, nastavlja prostor Hercegovine (HERCEGOVINA).

4. 3. Donjoneretvanski kraj na karti istočne obale Jadrana

Kartu istočnog dijela Jadrana (Istre, Kvarnera i Dalmacije)¹⁰ Coronelli publicira na dva atlasna lista.¹¹

Hrvatsko je primorje prikazano u prostoru od rta Savudrije do poluotoka Ratac (jugoistočno od Boke kotorske), a najsjevernija je točka na karti Severin na Kupi (*Severin*).¹²

Karta Istre, Kvarnera i Dalmacije najiscrpniji je dotadašnji prikaz hrvatskog primorja. Nakon općeg uvida u kartu moguće je donijeti zaključak kako je karta, s obzirom na vrijeme nastanka, dosta točna (sl. 6). Naravno, postoje i znatnije pogreške, ali Coronelli je sigurno dao najviše što je u tom vremenu bilo moguće.

Osnovu karte čini prikaz obalne linije i otoka, koji, osim što obiluje detaljima zbog krupnijeg mjerila, ne predstavlja značajniji pomak u odnosu na ranija kartografska postignuća, osobito u okvirima portulanske kartografije. Coronelli posjeduje brojne podatke o hrvatskoj obali, ali ipak nema

sasvim jasnu predodžbu hrvatskog otočja. Znakovita je primjerice deformacija prikaza kvarnerskog otočja (krivo orijentirano u smjeru W - E, umjesto u smjeru NW - SE) te primorja od Rijeke do Senja. Upitna je međutim, tvrdnja nekih autora da nije imao dostatnu građu o tom prostoru poradi uskočke "opasnosti" (MARKOVIĆ, 1993.). Uskoci su naime, iseljeni iz Senja daleko prije (1617.) Coronellijeva rada na kartografiranju tog prostora.

Prikaz reljefa zaostaje za prikazom obalne linije i otoka. Sveden je na perspektivnu sliku uzvišenja, i to metodom ucrtavanja skupina ili nizova stiliziranih krtičnjaka. Tako su prikazani Čićarija, Risnjak, Velika i Mala Kapela i Plješivica. S nekoliko odvojenih skupina krtičnjaka dosta je slabo prikazan Velebit (*Monti Alben ol:(im) Albius Mons*). To je zanimljivo ako se ima u vidu da je ta, najveća hrvatska planina, zapravo dobro vidljiva iz Zadra, glavnog grada Dalmacije pa je Coronelli trebao raspolagati s pouzdanijim podacima. Dinaru je Coronelli u potpunosti izostavio jer s nekoliko razbacanih krtičnjaka uistinu nije mogla biti

10 Orijentaciju na karti omogućuje stupanjka mreža paralela i meridijana s podjelom na 1 stupanj. Na ljestvicama geografske širine i geografske dužine uz rubove karte izvršena je još detaljnija podjela (brojkama na 10 minuta, a crno-bijelim poljima na 1 minutu). Karta je orijentirana tako da se uz gornji rub proteže smjer sjever-sjeveroistoka (NNE). Na takvu orijentaciju upućuje dodatno i sam Coronelli označavajući strelicama smjer sjevera na meridijanima 37., 39., 41. i 44. stupnja.

11 Treba paziti na spajanje ta dva atlasna lista. Oni se ne slažu u potpunosti po širini već prema stupanjskoj mreži, i to po 43. i 44. paraleli i 41. meridijanu.

12 Jadransko se more (a tako i hrvatska obala) proteže u smjeru NW - SE i ukoliko bi se kartografiralo tako da se uz gornji rub karte proteže smjer sjevera (N) ostao bi veliki upražnjeni prostor u lijevom donjem kutu i desnom gornjem kutu karte, a Coronelli je to nastojao bar dijelom izbjeći pa ih popunjava bogato ukrašenim kartušama. Kartuša s naslovom nalazi se u gornjem desnom kutu drugog atlasnog lista karte. Tekst je ispisan na velikom zastoru koji je u gornjem djelu pokriven baldehinom. Zastor i baldehin drže anđeli, koji osim toga drže i bojni stijeg generala Valiera, kojemu je i posvećena karta. U donjem lijevom kutu prvog atlasnog lista karte ucrtana je kartuša u obliku kićenog prikaza: morski konji, tritoni i anđeli vuku morsku kočiju mletačkog dužda. Nad kočijom se nalazi baldehin kojega nose anđeli. Dva tritona u rukama drže koralje, a jedan iz mora uzdiže stijeg s tekstom podnaslova karte. Zanimljiv je kotač kočije koji sliči kotačima s pomoću kojih su se pokretali prvi parobrodi. Svakako ove kartuše doprinose i umjetničkoj dimenziji karte. Kićeni barokni stil prožima sva Coronellijeva djela, pa ih u povijesti kartografije čini prepoznatljivima. I premda će se toliki ukrasi na kartama današnjem geografu i kartografu činiti pretjeranim i nepotrebnim Coronelli je, ipak, «filio del suo secolo».

prikazana najviša hrvatska planina. U srednjoj je Dalmaciji nizom kratičnjaka prikazana planina Svilaja dok je izostao prikaz Kozjaka, Mosora, Biokova i Rilića. Manjim skupinama kratičnjaka prikazana su krška pobrđa u zapadnoj Istri, u okružju Lišana Ostrovičkih (Lisane) i u prostoru Zagore.

Prikaz riječne mreže je bolji u priobalju (rijeke jadranskog sliva) u odnosu na prikaz u zaleđu hrvatske obale (rijeke crnomorskog sliva). Tokovi su rijeka prikazani dvjema usporednim linijama. U Istri su kartografirani tokovi Dragonje (*Dragogna F.*), Mirne (*F. Quieta, Nauportus*) i Raše (*F. Arsa, Arsia*). U području gornjeg toka Raše Coronelli je ucrtao jezero (*Zepicz*). Time je zapravo prikazao poplavnu zonu Čepić polja u sjeveroistočnoj Istri. Na toku Raše ucrtano je i više mostova označenih s dvjema poprečnim crticama preko samog toka. Naglašen je tok Riječine (*Fiume Tarsia*). Tok je Zrmanje (*Fiume Zermagna, Tedanium**) dosta pogrešno ucrtan. Ucertana je kao da teče u smjeru NE - SW, a rijeka zapravo teče u smjeru (E - W). Ucertana je i Zrmanjina desna pritoka Krupa. Točniji je prikaz rijeke Krke (*Fiume Chercha, olim Titius*) s pritokama Butišnicom (*Butischiza F.*) i Čikolom (*F. Cicola, o Varischa o Polisca, Terius*). Ucertana su i riječna jezera na toku Krke, Visovačko i Prokljansko jezero (*L./Proclian*). Tok je Cetine (*Fiume di Cettina*) općenito dobro prikazan, ali nema riječnog koljena kod Zadvarja. Coronelli poznaje

činjenicu da su tokovi u Ličkom, Gračačkom, Gackom i Krbavskom polju ponornice pa tako i kartografira te tokove. Međutim, pretjerano je izdužen prikaz ponornica u Gračačkom polju (Otuča i Ričica), a umanjen je pak prikaz ponornice Like. Veće se greške javljaju kod kartografiranja tokova u porječju Kupe. Prikazan je gornji tok Kupe, ali nije imenovan. Gornji su tokovi Dobre (*Dobra Fiume*) i Mrežnice (*Mreschniza F.*) ucrtani preblizu jadranskoj obali. S time Coronelli pomiče razvodnicu jadranskog i crnomorskog sliva dosta južnije nego što je to u stvarnosti. To i nije neobično jer je u krškom prostoru i danas dosta teško odrediti pravu razvodnicu. Dosta je naglašen tok rijeke Une (*Fiume Vuna*). Na gornjem toku Une ucrtan je i niz riječnih otoka. Dolina je Une krivo orijentirana u smjeru ESE - WNW, a potom naglo skreće (prije Bihaća) prema sjeveru. Poradi toga znatno je deformiran izgled Krbave.

Prikaz hidrografije prostora Coronelli upotpunjuje prikazom većih jezera. Ucertano je Vransko jezero (*Lago di Vrana*), već spomenuta riječna jezera na Krki, Baćinska jezera (*Lago di Saschero*), izvorišno jezero riječice Norin (*Lago di/ Rastoc*) te jezera u području Imotskog polja, Prološko blato (*Lago di Berstolaz*) i *Lago di/ Aimota* (povremeno ujezereni dio Imotskog polja ili pak Modro i Crveno jezero zapadnije od Imotskog). Od ovih općih značajki prikaza geografskih obilježja hrvatskoga jadranskog prostora¹³ ne odudara niti prikaz

13 Karta istočne obale Jadrana zahtjeva detaljniju obradu svih relevantnih geografskih sadržaja cijeloga prikazanog prostora, ali time bismo se udaljili od glavne teme. Treba istaknuti kao svojevrsni kuriozum kartografiranje prometnica, koje su označene isprekidanom su linijom i pripadajućim hodonimima. Ucertane su tako ceste koje dalmatinsku obalu povezuju s bosanskim i hercegovačkim zaleđem: put od Trilja preko Rame do Bosne (*Viaggio dal P. di Treglia a Rama i Viaggio da Rama alla Bosna*) i put od Sarajeva do Dubrovnika (*Viaggio del Saraio a Ragusi*). I danas kartografiranim trasama i prolaze ceste koje povezuju Split (preko Trilja) i Dubrovnik s bosansko-hercegovačkim zaleđem, što svjedoči o višestoljetnoj evaluaciji tih prometnih pravaca.

donjonerevanskog kraja, kojim dominira rijeka Neretva (*Fiume Na-renta, Narona*) s pojedinim rukavcima. Ušće je označeno jedinstvenim hidronimom (Bocche/ del Fiume / Narenta). U zapadnom dijelu delte Neretve (predio Gumanac) prikazana je močvarna zona (*Paludi*). Na mjestu današnjeg jezera Parila prikazana je uvala duboko uvučena u prostor delte. Izostavljen je prikaz uzvišenja Veliki Trovro (114 m) i Kozjak (81 m), između kojih je glavni tok Neretve u delti probio ušće. Navedena se uzvišenja ističu u okolnom zaravnjenom prostoru, a zapravo predstavljaju ostatke diferencirane riječne erozije (i korozije), kojom je deniveliran nekadašnji karbonatni kompleks, koji je zauzimao velik dio donjoneretvanskog kraja. Neretva je svojim radom najveći dio vapnenačkih stijena erodirala, a s druge strane karbonatna je osnova prekrivena debelim naslagama aluvijalnih sedimenata.

Coronelli posebno imenuje i Neretvanski kanal (*GOLFO DI NARENTA, NARENTINUS I.*; Coronelli daje krivi inicijal "I.", umjesto "S." za zaljev, "sinus").

Zapadnije i istočnije od donjoneretvanskog kraja prikazan je šumski biljni pokrov crtežima stabala. Taj prikaz potiče na zaključak kako u prostoru delte nema tih istih mediteranskih šumskih zajednica već prevladava močvarni teren obrastao nižim travnim hidrofilnim zajednicama. Njih doduše Coronelli ne kartografira, ali potvrdu nalazimo na njegovim detaljnijim prikazima ovog područja.

Prikaz sociogeografskih obilježja temelji se na prikazu naselja, i to Metkovića (*Metcouich*), Opuzena (*F. Opus*), Kule Norinske (*Norin*), Osinja (*P.º Osin*), Ploča (*P.º Teloro/ o Real*), Čitluka (*Ciclut*) i Gabele (*Narenta*),

koja je prikazana iznimno velikom vinjetom (u usporedbi s prikazom Dubrovnika i nekih drugih gradova na istoj karti). Coronelli dodaje kako je to značajno trgovište osvojila mletačka vojska pod zapovjedništvom generala Dolfiga godine 1694.

Zanimljivo je da pristanište na mjestu gdje će se kasnije razviti Ploče, Coronelli naziva "Kraljevskom lukom". To je, čini se, reminiscencija na nekadašnju luku srednjovjekovnoga bosanskog kraljevstva, koja je predstavljala priobalnu instalaciju trgovišta Drijeva, koje se nalazilo uzvodnije na toku rijeke Neretve (o tome u sljedećem poglavlju). O razvijenoj pomorskoj trgovini neretvanskim prometnim pravcem svjedoče i podaci o plovnosti Neretve za marsilijane i galije do Kule Norinske (*Norin*) te za manje brodice do Mostara (*Mostar*). Marsilijane (jedrenjaci) su bili najznačajniji trgovački brodovi za obalnu plovidbu dok su galije bili mletački ratni brodovi na vesla (KOZLIČIĆ, 1993.).

U donjem desnom kutu prvog atlasnog lista Coronelli daje kronološki pregled mletačkih osvajanja u Dalamaciji (od 1683. do 1687./1699.). Uz datum i mjesto pobjede navodi imena mletačkih zapovjednika (generali Dona, Valier i Cornar). Mlečani su 1682. godine pobjedili Turke pod Zemunikom i Karinom, 1683. godine pod Nadinom, Makarskom, Obrovcom, Vranom i Skradinom. Godine 1684. Mlečani zauzimaju Risan i Zadvarje, 1685. zauzimaju Drniš, (grade) Opuzen, ušće Norina (Kulu Norinsku) i Nutijak, a 1686. Gračac i Sinj. Isto tako Mlečani su 1686. godine odbili turski napad na Budvu, a 1687. razbili su opsadu Sinja i zauzeli Herceg Novi. U vezi s tim akcijama nastali su i brojni panoramski i planski prikazi pojedinih gradova i utvrda, koji u atlasu

slijede nakon ove karte. Na taj način Coronelli zapravo prvi kartografira mletačke nove stečevine (Aquisto nuovo i Aquisto nuovissimo) na hrvatskom prostoru (usp. sl. 1). Upravo iz te činjenice proizlazi kontekst prikaza donjoneretvanskog kraja. Taj je dio Hrvatske u razdoblju nastanka ove karte upravo postao dijelom mletačkih posjeda u Dalmaciji, čime se stubokom mijenja geopolitička situacija na hrvatskoj obali, ali i u širem prostoru jugoistočne Europe. Venecija dolazi u izravni kontakt s rivalom, Dubrovačkom Republikom. Na to će Dubrovačka Republika odgovoriti ustupanjem dijela svojih posjeda u predjelu Kleka i Sutorine Turcima, kako bi izbjegla izravno razgraničenje s Venecijom.

4. 4. Karta delte Neretve

Karta delte Neretve,¹⁴ po svemu sudeći, prvi je izvorni kartografski prikaz ovoga dijela hrvatskog prostora (sl. 7).

Točnost je prikaza obalne linije teško odrediti jer se radi o vrlo dinamičnom području hrvatske obale. Naime, intenzivnim nanošenjem i akumulacijom materijala u prostoru delte rijeke Neretve stalno se mijenja oblik obalne linije pa je ona prostorno i vremenski promjenjiva (GLAMUZINA, 1986.).

Prikaz je reljefa sveden na kartografiranje uzvišenja Komin (*Monti di Comino-*

Bardo) te niza uzvišenja Rujnica (691 m), Babina gomila (735 m) i Kablina (540 m). Ta su uzvišenja prikazana s dva niza stiliziranih krtičnjaka (s pretpostavljenim osvjetljenjem sa zapada kako bi se postigao efekt konkretnosti, odnosno trodimenzionalnosti), koja imaju po dva vrha. Šrafiranjem su označena uzvišenja na kojima se nalaze Metković (*Melcouich*), Gradina (Brštanik; *Monte Bruniach*) i Norin (*Citta rouinata/di Norin*). Šrafiranjem Coronelli nije postigao vjerniji prikaz nagiba padina (po principu što strmije to tamnije), što je bila glavna prednost kasnijeg Lehmannovog načina prikazivanja reljefa (ROGLIĆ, 1972., PETERCA I DR., 1974.).

Na karti se osobito ističe prikaz hidrografije terena. Prikaz delte obuhvaća prostor od Gabele do mora. Neretva se ulijeva u Neretvansku boku, odnosno zaljev (*BOCCHE DEL FIUME NARENTA*), koja se pak nalazi u Neretvanskom kanalu (*GOLFO DI NARENTA*). Rijeka Neretva (*Fiume Narenta*) račva se u više rukavaca. Među njima ističe se rukavac Mala Neretva, koja se od glavnog toka odvaja na mjestu današnjeg Opuzena. Rukavac Crna rijeka (*Fiume Negro*) odvaja se od Neretve kod naselja Stabline. Osim toga, označena su i dva manja rukavca Jasenska i Crepina, koje Coronelli naziva kanalima (*Canale di Giassenscho i Canale di Scrapina*). Lijeva pritoka Neretve potok Krupa (*Torrente di Cruppa*) ucrtana

14 Dužinsko je mjerilo izraženo u miljama (0-5) s podjelom na 1 milju. 5 talijanskih milja jednako je 9 277 m (5 x 1855.4 m). Toj veličini odgovara na karti vrijednost od 72 mm (0.072 m). Točno se mjerilo karte može dobiti iz izraza $1 : x = \text{dužina na karti} : \text{dužina u geografskoj stvarnosti (u prirodi)}$. Prema tome, $0.072 \text{ m} : 9\,277 \text{ m} = 1 : 128\,847.22$ (zaokruženo $1 : 130\,000$). Vrijednost talijanske milje Coronelli daje uz korelaciju s dužinom jednog stupnja geografske dužine na ekvatoru na str. XXII atlasa *Corso geografico universale* (Venecija, 1692.), koji se čuva u zadarskom Državnom arhivu pod signaturom 8379 / II. a+ 8e-. U tablici na toj strani Coronelli ističe kako 1 stupnju geografske dužine na ekvatoru odgovara 60 talijanskih milja. Prema tome, 1 talijanska milja jednaka je 1855.4 m (ako se računa prema Hayfordovom referentnom elipsoidu po kojemu je opseg ekvatora jednak 40 076,592 m).

je južno od Metkovića premda se ona zapravo ulijeva u Neretvu uzvodnije od Metkovića. Dosta je naglašen tok riječice Norin (*Fiume Norin*), desne pritoke Neretve.

U donjoneretvanskom kraju Coronelli kartografira i brojna jezera. Prikazana su tako sljedeća jezera: Desansko jezero (*Lago di/Desle*), jezero Vlaška (*Lago di/Vlascha*) i jezero Birina (*Lago di/Brale*) uz desnu obalu Neretve te jezero Kuti (*Lago di/Bunich*) i jezero Dragača (*Lago di/Bradarach*) na lijevoj obali Male Neretve. Premda Coronelli ispravno kartografira jezero Vlaška uzvodnije od jezera Birina, pod prikazom jezera Birina zapravo podrazumjeva i veću jezersku površinu Baćinskih jezera. Pri tome griješi jer Baćinska jezera nemaju izravnu vezu s morem. Jezero Kuti ima izravnu vezu s tokom Male Neretve (tok riječice Prunjak), a u Malu Neretvu kod Podgradine (*Monte Bruniach/con Castello rouin:(ato)*) ulijeva se i voda koja kanalom teče iz izvora Bijeli Vir (*Beuilacqua*). Coronelli ucrtava i kanal kojim je jezero Dragača povezano s morem (*Canale di Bradarach*). Sva jezera prikazana su istom signaturom, vodoravnim usporodnim linijama.

Uz lijevu obalu Neretve, osobito uz jezero Kuti kartografirana je i cijela močvarna vodopoplavna zona Kuti (*Palludi/di/Brasanich*). Močvarni je prostor prikazan crtežom niskoga močvarnog raslinja.

Pojedini rukavci u delti Neretve oblikuju otoke. Ističe se tako otok Posridnica (*ISOLA DI POSDRINIZA*) i Vranjak (*Isola Vraniliza*). U Neretvanskom su kanalu prikazani otočići Osinj (*Scoglio/di Dusin*; istočni dio delte), Bisage (*Bisaghe*; južno od središnjeg dijela delte), Gubavac (*Scoglio se/ Duelli*; zapadni dio delte) te dva niza (po četiri) otoka, na samom ušću Neretve i zapadno od ušća Neretve, u produžetku Vranjaka. Otoci

u neposrednoj blizini ušća Neretve predstavljaju zapravo akumulirane riječne nanose koji u 17. st. još nisu tvorili jedinstvenu cjelinu današnjeg predjela Gumanac te poplavne zone uz jezero Parila. Coronelli nije ucrtao jezero Parila, a umjesto jezera Modrič prikazao je duboko uvučenu uvalu otoka Posridnice. Kako je proces taloženja aluvijalnih nanosa na ušću Neretve i njenih rukavaca relativno stalan, tj. stalan je proces pozitivnog pomicanja obalne linije, to znači da Coronelli ipak griješi u prikazu obalne linije u prostoru delte. Nema potvrda u povijesnim izvorima da bi došlo do retrogradnog pomicanja obalne linije kako to slijedi iz usporedbe Coronellijeve i suvremenih karata ovog područja.

Tlocrtno je prikazana utvrda Opuzen (*Forte Opus*) te Kula Norinska (Norin; to nije stara Naronna već utvrda koju su podigli Turci uz ušće riječice Norin) i Gabela (*Ciclut*). Coronelli je na desnoj obali Neretve ucrtao domicilionim *Ciclut*, a na lijevoj obali Neretve domicilionim *Gabella*. Coronelli pod imenom *Ciclut* podrazumjeva tursku utvrdu, koja se nalazila na desnoj obali Neretve, a pod imenom *Gabella* staro trgovište Gabelu (srednjovjekovno trgovište Drijeva) na lijevoj obali rijeke (JURIĆ, 1984., MACAN, 1990.). Međutim, kasnije se domicilionim Gabela "preselio" na desnu obalu rijeke Neretve, na mjestu turskog Čitluka, pa se danas tim geografskim nazivom imenuje isključivo naselje na desnoj obali Neretve. Coronelli na ovoj karti dodaje bilješku uz domicilionim *Ciclut* kako je grad zauzeo general Dolfin 1694., dok na karti istočnog dijela Dalmacije (Sl. 6.) tu istu bilješku dodaje uz domicilionim *Gabella* (na lijevoj obali Neretve).¹⁵ Coronelli, inače, redovito na svim svojim prikazima donjoneretvanskog kraja na isti način kartografira (današnju) Gabelu.

Zanimljivi su i povijesni i pomorski podaci. Duž lijeve obale Neretve, od Gabele do Kule Norinske, ucrtan je niz šatora. Oni zapravo prikazuju mletačku opsadu Gabele 1694. godine. Coronelli navodi i zauzeće Kule Norinske 1685., a na zasebnom planu Opuzena, koji se nalazi u gornjem desnom kutu karte stoji kako je utvrdu dao izgraditi general Valier.¹⁶ Svi ti podaci svjedoče o tek uspostavljenoj mletačkoj vladavini u donjoneretvanskom kraju krajem 17. st.

Pomorski su podaci o plovnosti kanalom Jasenska u delti Neretve (*Canale di Giassenscho, nauigabile*), kojim je zapravo omogućen pristup s mora opuzenskoj utvrđi, najvažnijoj mletačkoj vojnoj instalaciji u području delte. Za Dračevu luku Coronelli bilježi kako može primiti u svojoj krajnjoj uvali i manje galije (*Mandrachio/per Galeotte*). To je svjedočanstvo razvijene obalne plovidbe ovim dijelom hrvatskog akvatorija. U 17. st. ne postoji luka Ploče, a Dračeva je luka najbliže sigurno pristanište u odnosu na ušće Neretve, koje je imalo važnu pomorsko-prometnu funkciju.

4. 5. Donjonerevanski kraj na potamografskoj karti rijeke Neretve

U usporedbi s kartom delte Neretve manje je uspio pokušaj predodžbe istoga

prostora na potamografskom prikazu (*Disegno potamografico...*; Sl. 8.).¹⁷ Sadržajem dominiraju fizičko-geografski elementi na što evocira i sam naziv karte (potamografska karta; od grč. *potamos* – rijeka i *grafein* – pišem). Reljef je predložen perspektivnom metodom. Uzvišenja nisu prikazana stiliziranim krtačnjacima, kako to gotovo redovito Coronelli radi na svojim kartama, već crtežom nepravilnih stožastih uzvišenja (s pretpostavljenim osvjetljenjem sa sjevera). Prikazani su tako jugoistočni ogranci Rilića te brdo Komin na lijevoj obali Neretve te gore Žaba, Šibenik i Šljeme na istoku i jugoistoku delte. Prikaz ne omogućuje niti osnovno prepoznavanje morfoloških i morfometrijskih značajki.

Prikaza hidrogeografskih obilježja također je uopćen premda bi se na "potamografskoj" karti očekivao iscrpniji prikaz (npr. u usporedbi s kartom donjoneretvanskog kraja; usp. sl. 7). Močvarni teren uz tok Neretve prikazan je crtežom niskoga močvarnog raslinja. Otok Posridnica kojeg okružuju Neretva, Mala Neretva i more Coronelli imenuje kao Opuzenski otok (*ISOLA OPUS*).

Prikaz je riječne mreže u usporedbi s danjašnjim stanjem netočan. Tokovi Neretve i Male Neretve (oboje *Narenta f.*) su dobro prikazani. Međutim, tok je riječice Norin prikazan kao rukavac, a ne pritoka rijeke

¹⁵ Kako je u naslovnoj, bogato ukrašenoj, kartuši istaknuto, karta je posvećena mletačkom zapovjedniku D. IV. Dolfinu, čiji se grb nalazi u katuši. Grb s tri dupina (krivo su ucrtane riblje ljuske) identičan je onomu na bedemu zadarskog bastiona Grimani (Perivoj kraljice Jelene Madijevke). Osim toga, prikazan je vijenac od mletačkog oružja (kaciga, oklop i topovska zrna), a na vrhu kartuše ucrtan je anđeo s trubom (kao da objavljuje veliku mletačku pobjedu nad Osmanlijama). Iz katuše strši greda s dužinskim mjerilom karte. Znakovito je da je Coronelli, uz spomen svojega imena u naslovnoj kartuši, u desnom donjem kutu polja karte zabilježio i ime gravera za kojega ističe da je član (štićenik) Kozmografske Akademije (*Petrus Moro Alumnus / Accad.(emiae) Cosm.(ographicae) sculpsit*).

¹⁶ Na planu je označeno mjerilo u stopama (od 0 do 100). Kako 100 mletačkih stopa iznosi 34.76 m (100 x 0.3476 m; prema Mušnjak, T., 1982., 47-64 i Zaninović-Rumora, M., 1992., 112), a na planu toj dužini odgovara vrijednost od 40 mm (0.04 m), mjerilo je plana 1 : 869 (zaokruženo 1 : 870).

¹⁷ Jedina prednost je u odnosu na prethodnu kartu donjoneretvanskog kraja je ta što Coronelli daje orijentacijsko pomagalo, i to germansku ružu vjetrova (sa 16 označenih smjerova, dakle, podjela na 22° i 30'). Smjer je sjevera označen vrhom strelice. Naslovna je kartuša u obliku baldehina (svečanog naboranog zastora) s motivom vijenca.

Neretve. U području Kule Norinske prikazane su rastočke (brojni kratki rukavci). Tok je Crne rijeke predug. Coronelli na ovoj karti nije ucrtao niti jedno od brojnih jezera donjoneretvanskog kraja.

Crtežom kružića i tornja označena su pojedina naselja. Označeni su tako Metković (*Metroing*), Gabela (*Ciclut*) i Drijeva (*Gabella*). Tlocrtno su prikazani Kula Norinska (*NORIN*) i Opuzen (*FORTE/OPUS*). Posebno su imenovane luka Ploče (*P.(ort)° Tedano*; na sjeverozapadu delte) i luka Osinj (*P.(ort)° Osin*; na jugoistoku delte), koje se nalaze uz obalu Neretvanskog kanala (*BOCCHÉ/DEL/FIUME/NARENTA*).

Neobično je da Coronelli daje dva prikaza istog prostora sasvim različite kvalitete. Ovaj kartografski prikaz zapravo prilično odudara od Coronellijeve predodžbe donjoneretvanskog kraja, koju je moguće odrediti na osnovi ostalih karata i planova. Prema ovoj karti proizlazi da Coronelli poznaje točan izgled opuzenske utvrde, ali ne i činjenicu da je, u širem prostoru, okružena jezerima. Vjerojatno je ova karta starija od karte delte Neretve iz 1694. za koju je uspio prikupiti točnije geografske informacije.

4. 6. Plan utvrde Opuzen

Coronelli daje i posebni tlocrtni prikaz opuzenske utvrde (sl. 9).¹⁸ Sama je utvrda smještena na otočiću, koji se nalazi na mjestu gdje se račvaju tokovi Neretve (*FIUME NARENTA*) i Male Neretve. Smjer je tih tokova označen strelicom.

Utvrda ima osnovu baze trokuta. Vrh

koji je okrenut ka sjeveru završava s bastionom u obliku tri manja trokuta. Nasuprotna je stranica tom vrhu savijena prema središtu. Utvrda je smještena na takvoj lokaciji kojoj je gotovo u potpunosti onemogućen pristup. Jedini je prilaz utvrde moguć s južne strane s Posridnice. Coronelli na toj strani kartografira dodatni bedem s opkopom, kojim su Mlečani u potpunosti zaštitili opuzensku utvrdu.

Ispod samog plana Coronelli daje i dva profila. Gornji profil prikazuje privremenu utvrdu, a donji profil prikazuje presjek kroz postojeću, u potpunosti sagrađenu utvrdu. Razlika je jedino u tome što je sjeverni bastion dodatno povišen.

Coronelli dakle, daje detaljan prikaz najvažnijeg mletačkog uporišta u donjoneretvanskom kraju iz kojeg se vršila kontrola "Novih stečevina". Isto tako, iz tog će središta započeti i prva organizirana melioracija močvarnog područja u svrhu gospodarske valorizacije. Na taj je način započeo trajan proces transformacije ovog prostora u kulturni krajolik s povoljnim mogućnostima poljoprivredne proizvodnje.

4. 7. Veduta Gabele

Detaljan prikaz donjoneretvanskog kraja Coronelli dovršava vedutom Gabele (sl. 10).¹⁹ U prvom se planu vedute nalazi crtež Gabele (*Ciclut*). Grad je akropolskog tipa. Uzvišenje na kojemu se smjestio grad predočeno je sjenčanjem. Prikaz je nerealan jer su ucrtana brojna manja izdvojena uzvišenja (glavice) odijeljena presedlinama

¹⁸ Orijentaciju omogućuje kompasna igla okrenuta u smjeru sjevera. Grafičko je linearno mjerilo nedovršeno (nema brojčanih vrijednosti).

¹⁹ Orijentacija nije naznačena. Kao zamjena za orijentaciju može poslužiti strelicom označen smjer toka rijeke Neretve. Sjever bi po tome bio uz gornji rub karte.

i suhodolinama. Znakovito je da Coronelli pojedine utvrde imenuje imenima katoličkih svetaca dok ih označava muslimanskim turskim znakovljem (polumjesecom). Imenovane su tako kula Sv. Ante (*T.(orre) S.(anto) Antonio*) i kula Sv. Stjepana (*T.(orre) S.(anto) Stefano*). Glavna gradska vrata nose ime Sv. Ante (*S.(anto) Antonio*). Vjerojatno se radi o prikazu Gabele neposredno nakon mletačkog zauzeća. Mlečani 1694. godine premještaju upravu donjoneretvanskog kraja iz Opuzena u Gabelu, ali su primorani evakuirati grad i vratiti upravu u Opuzen 1715. godine (JURIĆ, 1984.).

Jugoistočno od Čitluka (danas Gabela; usp. poglavlje 4. 4.) Coronelli je označio staju (*Stalloni*). Srednjovjekovno je trgovište Gabela (Drijeva) ucrtano na lijevoj obali Neretve (*Gabella*). Prepoznatljivi su ostaci srednjovjekovne kule, koji su se dijelom očuvali i do danas. Južnije je ucrtana i kula u Dračevu (*T.(orre) Vecchio*).

Istaknut je prikaz rijeke Neretve, a strelicom je označen i smjer toka, odnosno smjer u kojemu se nalazi ušće rijeke (*Sbocca a Narenta*). Na taj je način Coronelli signaturom pokreta uspio predočiti značajno kvalitativno obilježje rijeke Neretve, ali ne i kvantitativna obilježja (npr. brzina toka, što se u suvremenoj kartografiji postiže stupnjevanjem signatura pokreta ili dodatkom alfanumeričkih oznaka). Obala je rijeke označena dvostrukom linijom (prostor između linija ispunjen je kosim crticama,

kako bi se postigao efekt plastičnosti crteža), a sami tok kratkim crticama položenim usporedno sa smjerom toka. Između Drijeva i Dračeva kartografirano je ušće rijeke Krupe, a sjeverozapadno od Gabele ušće rijeke Trebižat (*Bisatti F.*). Coronelli na veduti daje točan smještaj ušća Krupe, što nije u suglasju s pogreškom na karti cijeloga donjoneretvanskog kraja (vidi Sl. 7.). Na Neretvi, u luci Gabele, ucrtana su i dva manja broda, još jedna potvrda razvijene riječno-pomorske plovidbe (trgovine) ovim važnim prometnim pravcem.

Na lijevoj obali Neretve, uzvodno od Drijeva prikazana je šuma čempresa (*Bosco/Cipresso*).

4. 8. Donjoneretvanski kraj na karti Dubrovačke Republike

U poglavlju o povijesno-geografskim obilježjima Dubrovačke Republike, Coronelli je istakao kako je ovu kartu po narudžbi Malog vijeća Dubrovačke Republike (Sl. 11.).²⁰ Pri tome je vlada Coronelliju dala podatke (topografsku i historiografsku građu) te posebnu kartu Dubrovačke Republike, koja je trebala poslužiti kao osnovni predložak pri izradi Coronellijeve karte Republike. Nažalost, ta se dubrovačka karta nije sačuvala (SINDIK, 1931., ŠKRIVANIĆ, 1960., LUČIĆ, 1988.).²¹ Na karti je Coronelli prikazao prostor od Brača i Makarske do Boke kotorske. Prikazan je tako prostor

20 Uz donji lijevi kut polja karte Coronelli u posebnoj bilješci ističe kako je istu kartu izdao u Veneciji i Parizu, i to u poglavlju o Dalmaciji u atlasu *Corso geografico*. Uz to, u dodatnoj bilješci stoji kako je jedan primjerak karte u Parizu tiskao J. B. Nolin, i to uz privilegij Njegova Veličanstva (Louisa XIV. - op. JF i MG).

21 Orijentaciju karte Dubrovačke Republike omogućuju ljestvice s brojčanim vrijednostima za geografsku dužinu i geografsku širinu, koje se nalaze na rubovima karte. Brojčana je podjela ljestvica na deset minuta, a crno-bijelim poljima Coronelli daje podjelu na jednu minutu. Uz rubove karte ispisom su označene i glavne strane svijeta. Dužinsko je mjerilo označeno u talijanskim miljama (0-14) s podjelom na 1 milju te u miljama primorskih komuna (0-3) s podjelom na 1 milju. Mjerilo je karte po tome 1 : 290 000.

cijeje Dubrovačke Republike, ali i dio mletačkih posjeda u južnoj Dalmaciji: otoci Brač (samo jugoistočni dio), Hvar i Korčula, Gornje makarsko primorje, donjoneretvanski kraj i dio Boke kotorske.²²

Obalna je linija prikazana gotovo isto kao i na karti istočne obale Jadrana (usp. sl. 6). Uz to, dosta je slična predodžba površinskih odnosa, oblika, reljefa i riječne mreže pa postoji mogućnost da je Coronelli geografski sadržaj o Dubrovačkoj Republici unio na isti predložak s tim da ga je dodatno uvećao u skladu s mjerilom karte. Pri tome ostaje nerazjašnjeno pitanje u kolikoj je mjeri taj predložak dopunjen i izmjenjen sadržajem s izgubljene dubrovačke karte.

Općim uvidom u kartu može se zamjetiti kako je priobalni prostor od Makarske do delte Neretve dobro prikazan dok je obala južnije od delte dosta deformirana. Preuveličan je tako prikaz zaljeva Klek - Neum.

U primorju Coronelli crtežom dvaju usporednih nizova stiliziranih krtičnjaka prikazuje jedinstveni gorsko-planinski niz od Rilića do rijeke Neretve, koji se jednim krakom nastavlja uzvodno desnom obalom te rijeke prema sjeveru, a drugim krakom do Rijeke dubrovačke. Crtežom vertikalnog niza uzvišenja uz sami desni rub karte Coronelli je nastojao predočiti gorsko-planinski niz od istočnohercegovačke Bjelašnice prema Sitnici, Viduši do konavoske Sniježnice i bokeljskog Orjena. U prostoru Trebinja jedan se odvojak tog niza okreće

prema brdu Sv. Ilije u zaleđu Župe dubrovačke.

Prikaz hidrogeografskih obilježja sličan je onom na "potamografskoj" karti delte Neretve.²³ Ucertani su pojedini rukavci Neretve (*F. Narenta, Naro et Narona Fluus*). Norin, desni pritok Neretve, je predugačak. Coronelli kartografira i niz riječnih otoka od Metkovića do Opuzena. Neobično, te otoke nije prikazao na kartama delte u krupnijem mjerilu. Posridnicu je označio kao Opuzenski otok (*I. OPUS*). U delti su označene i močvarne zone (*Paludi*). Zapadnije od delte Neretve kartografirano je veliko jezero *Lago/Saschero*. Na tom se mjestu zapravo nalaze Baćinska jezera, za koja Coronelli drži da predstavljaju jedinstvenu veću jezersku površinu.

Coronelli ističe kako je Neretva plovna za galijune i marsilijane (tipovi teretnih brodova) do Kule Norinske. U Pločama (*Porto Taloro o/ Porto real*) mogu pristati i galije.

U usporedbi s prikazom delte Neretve očito je da je Coronelli raspolagao s više informacija o pomorstvu i gospodarstvu pojedinih predjela Dubrovačke Republike (navodi podatke važne za terestričku navigaciju dubrovačkim akvatorijem, prikazuje stonsku solanu i sl.). To je moguće objasniti boljom informiranošću o prostoru Republike (koja mu je sama dostavila potrebite podatke), ali i činjenicom da je prostor delte Neretve dugo bio gospodarski zapušten poradi ratnih prilika, ali i poradi nepovoljnih

22 Veliki dio karte zauzimaju dvije kartuše, i to naslovna kartuša i kartuša s označenim dužinskim mjerilom. Na kartušama su ucertani grb Dubrovačke Republike s likom Sv. Vlaha i grb Dalmacije s tri okrunjene lavlje glave.

23 Posebnu vrijednost imaju hidrogeografski podaci o Pelješkom kanalu. Uz hidronim za Pelješki kanal (kojega naziva Korčulanskim kanalom: *Canale di Curzoła*) Coronelli dodaje kako je dubok 20 koraka ("*fondo Passi 20*"). Ukoliko se taj iznos preračuna dobiva se vrijednost od oko 35 m (20 · 1.738 m). Taj je podatak dosta točan (dubine u kanalu ne prelaze 45 m) i za plovidbu kanalom dostatan. Nakon Barentsa, ovo je prvi egzaktni podatak o dubinama Jadranskog mora (u funkciji plovidbe tim akvatorijem).

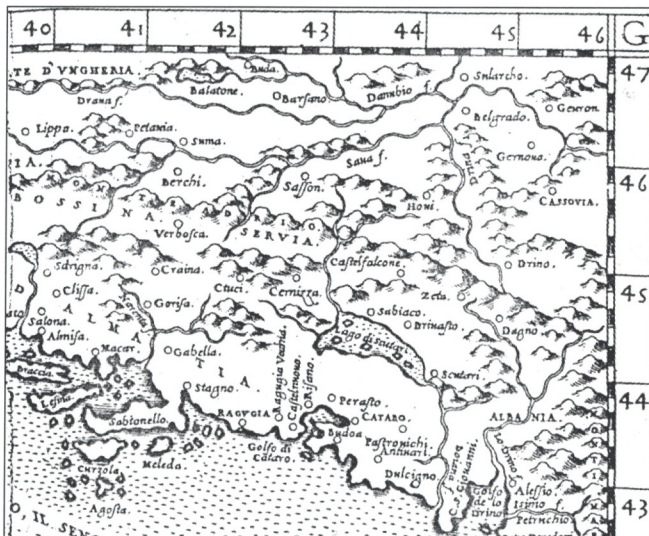
obilježja prirodne sredine (močvarni teren ispranih tala, malarija i sl.). Coronelliju su za prostor delte ipak važniji vojno-geografski podaci. Bilježi tako podatke o mletačkoj izgradnji Opuzena i zeuzeću Kule Norinske 1685. godine.

Neproportionalno umanjenim (s obzirom na mjerilo karte) planom bedema i utvrda prikazan je Opuzen (*Opus*), a Metković (*Metrouich*) je predložen stiliziranom vinjetom. Uz pojedina naselja na Pelješcu, Hvaru i Korčuli Coronelli daje i podatak o broju kuća u naselju. Nažalost, takav podatak za područje delte Neretve ne postoji.

Donjoneeretvanski je kraj, kao i svi drugi mletački posjedi u južnoj Dalmaciji (Gornje makarsko primorje, donjoneeretvanski kraj, Boka kotorska te otoci Hvar i Korčula) označen mletačkim grbom (krilati lav s otvorenom knjigom) kako bi se razlikovao od teritorija Dubrovačke Republike.

4. 9. Značenje Coronellijevih prikaza donjoneeretvanskog kraja

Coronellijevi kartografski prikazi prva su detaljnija i točnija geografska predodžba donjoneeretvanskog kraja. Sve do kraja 17. st. donjoneeretvanski je kraj redovito prikazivan na preglednim geografskim i plovidbenim (pomorskim) kartama Jadrana u sitnom mjerilu. Uz velik stupanj uopćavanja sadržaja često su se potkradale značajne pogreške. Tako primjerice brojni renesansni kartografi ne poznaju činjenicu da ušće Neretve ima značajke delte. Tako primjerice G. Moleti na svojoj Novoj karti Hrvatske (Tavola Nvova di Schiavonia) iz 1562. (prema KOZLIČIĆ, 1995.) prikaz donjoneeretvanskog kraja svodi na ucrtan tok rijeke Neretve (*Narenta f.*) te unos Gabele (*Gabella*), koja se čak niti ne nalazi na obali rijeke (sl. 12). Prvi poznati kartografski prikaz delte

Sl. 12. Donjoneeretvanski kraj na Moletijevoj inačici Ptolemejeve karte Ilirika iz 1562. godine – isječak (preuzeto iz Kozličić, 1995.)

Fig. 12. Lower-Neretvian Area on the Moleti's version of Ptolemy's Map of Illyricum from 1562 – section (taken over from Kozličić, 1995)

Sl. 13. Prikaz delte Neretve na Gastaldijevoj Novoj karti Italije iz 1546. godine - isječak (preuzeto iz Kozličić, 1995.)

Fig. 13. Lower-Neretvian Area on the Gastaldi's New Map of Italy from 1546 - section (taken over from Kozličić, 1995)

potječe od mletačkog kartografa G. Gastaldija (KOZLIČIĆ, 1995.). Gastaldi na Novoj karti Italije (*ITALIAE NOVISSIMA...*) iz 1570., na kojoj uz podroban prikaz Italije (u skladu s mjerilom) daje tek uopćeni prikaz priobalnog dijela Hrvatske. Prikazuje deltu Neretve, koju čine četiri rukavca jedinstvene (ali neimenovane) rijeke (sl. 13). Međutim, prema Gastaldiju, svi se rukavci Neretve ulijevaju u zaljev, kojega zatvara poluotok Pelješac sa jugoistoka te nepoznati poluotok sa sjevera i sjeverozapada. Očito Gastaldi nije raspolagao s pouzdanim podacima o tom dijelu hrvatske obale. Istu grešku, s gotovo identičnim prikazom delte Neretve, ponovio je W. Barents na Hidrograf-

skoj karti Jadrana (*Tabula Hydrographica...*) iz 1595. (sl. 14). Međutim, Barents dodaje crtež Norina (premda ga ne imenuje), te jezera Kuti i njegove spone s rijekom Neretvom. Barents je uz to vinjetom označio položaj Metkovića (*Metcouich*), što je jedan od prvih kartografskih spomena toga grada.

Coronelli stubokom mijenja kvalitetu prikaza, a s time i geografsku predodžbu cijeloga hrvatskog jadranskog prostora pa tako i donjoneeretvanskog kraja. Na nekim Coronellijevim kartama još uvijek se uočava utjecaj starijih kartografskih predložaka (npr. na karti istočnog Sredozemlja), ali najveći dio njegovih kartografskih prikaza temelji se prikupljanju svježih informacija,

Sl. 14. Donjoneretvanski kraj na Barentsovoj "hidrografskoj" karti Jadrana iz 1595. godine – isječak (preuzeto iz Kozličić, 1995.)

Fig. 14. Lower-Neretvian Area on the Barents' Hydrographic Map of Adriatic Sea from 1595 - section (taken over from Kozličić, 1995)

uglavnom iz vojnih i pomorskih izvora. To se može pripisati i promjenjenim geopolitičkim okolnostima, kada donjoneretvanski kraj ulazi u sastav mletačkih državnih posjeda, pa mu Serenissima stoga daje daleko veću pozornost. U tome bi se moglo prepoznati razloge daleko slabijeg prikaza donjoneretvanskog kraja Coronellijevih suvremenika (npr. N. Sanson, P. Du Val, G. Canteli da Vignola i dr.), koji nisu imali dostatne informacije na osnovu kojih bi napravili kvalitetnije karte. Iz prikaza P. Du

Vala na Karti razgraničenja kršćana i Turaka u Europi (Les Confins/ des Chrestiens et des/ Tuers,...) iz 1663. daje se naslutiti kako ovaj kartograf ima uopćenu viziju donjeg toka rijeke Neretve (sl. 15). Donjoneretvanski prostor predložen je više kao duboki zaljev u kojem se nalazi šest otoka, a ne kao delta s pojedinim rukavcima. Ušće rijeke Du Val označava hidronimom Boche/ di/ Narenza. Naselje Metković (Mitrouich) smjestio je točno na lijevu obalu rijeke, ali Gabelu (Narenza), koja se zapravo nalazi

Sl. 15. Prikaz donjoneeretvanskog kraja na Du Valovoj karti kršćansko-turskog bojišta u Europi iz 1663. godine – isječak (preuzeto iz Marković, 1993.)

Fig. 15. Lower-Neretvian Area on the Du Val's Map of Christian-Turkish battlefield in Europe from 1663 – section (taken over from Marković, 1995)

uzvodnije od Metkovića na desnoj obali Neretve, krivo kartografira u dnu rečenog zaljeva. Na Du Valovoj karti donjoneeretvanski je prostor još u sastavu Turskog Carstva, i to u "Turskoj Dalmaciji" (DALMATIE/ AV/ TVRC). U usporedbi s nešto kasnijim Coronellijevim kartografskim prikazima mogu se dobro pratiti vojno-političke promjene u ovom prostoru. Veliki francuski kartograf N. Sanson na Karti dalmatinske obale (Coste de

Dalmacie...) iz 1664. gotovo u potpunosti preslikava prikaz Du Vala (sl. 16). Talijski kartograf Canteli da Vignola ostaje sljedbenik stare tradicije predodžbi južnoga hrvatskog primorja, a tako i donjoneeretvanskog kraja. Na karti Dalmacije, Istre, Bosne, Srbije, Hrvatske i dijela Slavonije (DALMATIA/ ISTRIA,...) iz 1684. (MARKOVIĆ, 1993.) zapravo donjoneeretvanski kraj gotovo i ne postoji (sl. 17). Umjesto delte Canteli da Vignola kartografira duboki zaljev (rijas), u koji se ulijeva Neretva (*Narenta fl.*). Na desnoj obali rijeke vinjetama je označio Gabelu (*Gabella*) i Kulu Norinsku (*Norin*).

Kvalitetu Coronellijevih kartografskih prikaza nisu nadmašili ni brojni drugi

Sl. 16. Prikaz donjoneeretvanskog kraja na Sansonovoj karti dalmatinske obale iz 1664. godine – isječak (preuzeto iz M. Marković, 1993.)

Fig. 16. Lower-Neretvian Area on the Sanson's Map of Dalmatian Coast from 1664 – section (taken over from Marković, 1995)

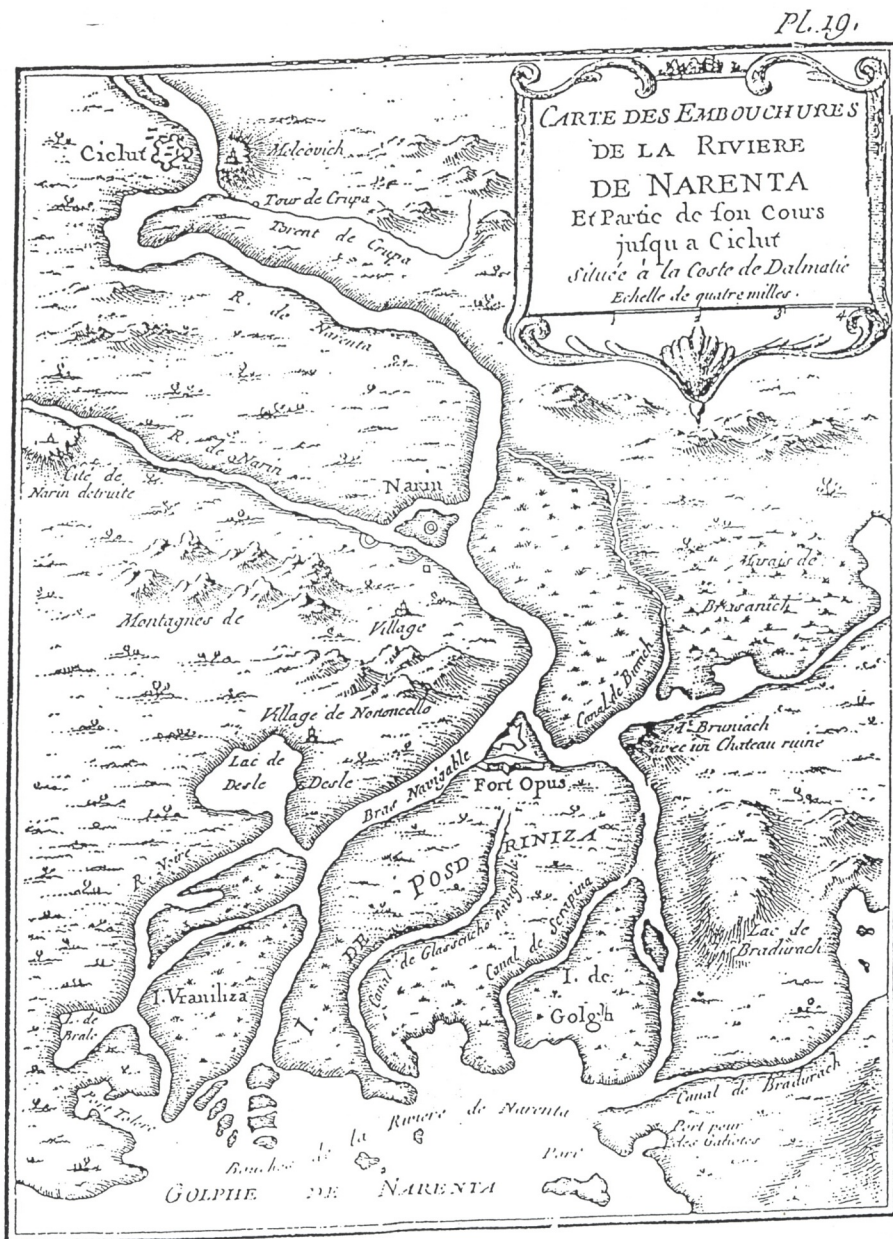
Sl. 17. Donjoneretvanski kraj na Cantellijevoj karti hrvatskih zemalja iz 1684. godine – isječak (preuzeto iz M. Marković, 1993.)

Fig. 17. Lower-Neretvian Area on the Cantellii's Map of Croatian countries from 1684 - section (taken over from Marković, 1995)

kartografi tijekom 18. stoljeća, dapače, njegova su djela kopirali i kasniji kartografi. Osobit je primjer karta donjoneretvanskog kraja J. N. Bellina,²⁴ koji je Coronellijevu kartu donjoneretvanskog kraja tek neznatno preradio (KOZLIČIĆ, LOZIĆ, 1994.), odnosno izmjenio u skladu s novijim tehnikama kartografskog predočivanja (sl. 18). Praznine na Coronellijevoj karti Bellin je upotpunio slikovnom signaturom močvarnog raslinja. Osim toga, naselja nije unio crtežom kućica već vinjetom u funkciji ideograma. Zasebni planski prikaz Opuzena je izostavljen, a na samoj karti Opuzen je predočen identično

Coronellijevom prikazu. Bellin je izbacio crteže šatora. Taj je njegov postupak i logičan jer u vrijeme izrade “nove” karte ti šatori nemaju nikakvu ulogu (Coronelli je pomoću njih zabilježio mletačko-turske sukobe), a osim toga u kartografiji se sve više izbacuju takve slikovne “intervencije” na karti. Jedina veća izmjena je francuska transkripcija nazivlja. U cjelosti Bellin daje tek moderniziranu i osuvremenjenu verziju Coronellijeva izvornog rada. Međutim, na osnovi tih kasnijih replika Coronellijevih karata nije moguće ustanoviti nikakva nova geografska obilježja, tj. nije moguće

²⁴ Puni je naziv karte Carte des Embouchures/ de la Riviere/ de Narenta/ Et Partie de fon Cours/ jusque a Cielut/ Siluée a la Coste de Dalmatie/ Echelle de quatre milles, a objavljena je u Bellinovom djelu “Description géographique du Golfe de Venise et de la Morée” izdatom u Parizu 1771. (Kozličić, Lozić, 1994.)

Sl. 18. Bellinova inačica Coronelljeve karte donjoneeretvanskog kraja iz 1771. godine (preuzeto iz Kozličić, Lozić, 1994.)

Fig. 18. Bellin's version of Coronelli's Map of Lower-Neretvian Area from 1771 (taken over from Kozličić, Lozić, 1994)

ustanoviti gotovo stoljetnu transformaciju krajolika u iznimno dinamičnom prostoru delte Neretve. To će omogućiti tek prve pouzdanije karte donjoneretvanskog kraja, koje su izrađene na osnovi triangulacijskih snimanja graničnog područja (sanitarnog kordona) mletačke Dalmacije i turske Bosne i Hercegovine²⁵ te na osnovi hidrografskih izmjera Jadrana početkom 19. stoljeća.²⁶

5. ZAKLJUČAK

Na osnovi kartografskih prikaza donjoneretvanskog kraja mletačkog kartografa Vincenza Marije Coronellija (1650. - 1718.), objavljenih u trećem dijelu svoga atlasa "Atlante della Republica di Venezia (Mari, Golfi, Isole...)" moguće je dijelom rekonstruirati geografska obilježja tog dijela Južne Hrvatske s kraja 17. st.

Coronellijevi kartografski prikazi nisu stilski i sadržajno posve ujednačeni, ali ipak je moguće prepoznati Coronellijevu predodžbu donjoneretvanskog kraja, koja je grafički ponajbolje predstavljena na zasebnoj karti ovog prostora (sl. 7). Coronelli je pojedine geografske elemente predočio u skladu s mjerilom karte, onodobnim metodama prikaza, ali i sa stupnjem poznavanja geografije dotičnog prostora. Stoga nije moguće sa sigurnošću u potpunosti utvrditi geografska obilježja donjoneretvanskog kraja iz razdoblja nastanka Coronellijevih karata.

Osobito je neuspjio prikaz reljefa jer perspektivnom metodom, tj. crtežom stiliziranih krtičnjaka Coronelli nije mogao dati

uvid u osnovna morfometrijska i morfo-grafska obilježja reljefa (nadmorsku visinu i nagib padina). Na pojedinim se kartama uspijeva tek dobiti dojam o pravcu pružanja važnijih reljefnih uzvišenja u prostoru delte Neretve (jugoistočni ogranci Rilića te brdo Komin na lijevoj obali Neretve te gore Žaba, Šibenik i Šljeme na istoku i jugoistoku delte). Međutim, Coronellijev rad predstavlja značajan izvor za proučavanje morfogeneze delte, jer ona krajem 17. st. nije imala izgled, kojega danas poznajemo. Usljed permanentnog procesa akumulacije aluvijalnih naslaga u prostoru delte, ovaj je geografski prostor od sredine 18. st. znatno transformiran antropogenim procesima, tj. nastankom antropogenih oblika reljefa (nastanak obradivih površina i kanala jendečenjem, izgradnja nasipa u prostoru delte i sl.).

Na Coronellijevim je prikazima znatno uspješnije predočena hidrografija delte. Prikaz delte redovito obuhvaća prostor od Gabele do mora (za razliku od starijih kartografa, koji nemaju točnu predodžbu donjoneretvanskog kraja). S obzirom na mogućnost prikaza kojeg diktira samo mjerilo karte hidrografija je na gotovo svim Coronellijevim prikazima predočena razmjerno uspješno, s izuzetkom predodžbe na potamografskoj karti, od koje bi se po samom njenom naslovu očekivala daleko bolja predodžba. Osnovu prikaza delte na Coronellijevim kartama čini glavni tok Neretve te tok Male Neretve, koji do Opuzena čine jedinstveni riječni tok. Osim ovih dvaju tokova, u delti se još ističu kanali Jasenska

25 Primjerice *Mletačka karta sanitarnog kordona prema Bosni iz 1795.* (5. list: Territorio di Narenta),

26 Prvi hidrografski premjer Jadrana 1806. g. predvodio je francuski hidrograf Charles Beauteemps Beaupre, a rezultati premjera objavljeni su u rukopisnom pomorskom atlasu *Reconnaissance hydrographique des ports du Royaume d'Italie...* (1806.), a posebno tzv. *Napeoleonova karta Dalmacije* (1807.) u 13 atlasnih listova (među kojima i jedan s prikazom donjeg toka Neretve) koja je pohranjena u NSB u Zagrebu.

i Crepina. Ta se hidrografska osnova, uz manje promjene nastale regulacijom toka Neretve, održala do danas. Jezerske površine (Desansko j., Vlaško j., j. Birina, j. Kuti, j. Dragača i dr.) te močvarno područje krajem 17. st. obuhvaćali su daleko veći dio prostora delte. Velik je dio tih površina hidromelioracijskim zahvatima isušen i pretvoren u plodno tlo, a do danas je ostao neizmjenjen tek istočni dio delte, odnosno močvarna zona Kuti.

Uz navedene fizičkogeografske sadržaje zanimljiv je prikaz sociogeografskih elemenata, prije svega naselja, redovito upotpunjen bilješkama s povijesnim i pomorskim podacima. Coronelli kartografira tek najvažnija naselja donjoneretvanskog kraja, i to Gabelu (Ciclut, Gabella), Metković (Metcouich), Kulu Norinsku (Norin), Opuzen (Forte Opus) i Komin (Villa di Comino Bardo). Manja naselja prikazana su vinjetom tako da nije moguće rekonstruirati njihovu fizionomiju, dok su, za mjerilo karte uvećanim, planskim prikazima predloženi Gabela i Opuzen. Kako je Coronelli dao i zaseban planski prikaz Opuzena, to je moguće s velikom sigurnošću rekonstruirati tadašnju trokutastu fizionomiju grada, prilagođenu, prije svega, fizičkogeografskim uvjetima (prostor račvanja

jedinstvenog toka Neretve u dva dijela). Bilješke uz domicilionime najvažnijih naselja upućuju na značajne gospodarske funkcije naselja delte, ali i na značenje neretvanskog prometnog pravca. Bilješke o plovnosti pojedinim rukacima i kanalima u delti te spomen tipova brodova (marsilijane, galije) upućuju na razvijeno pomorstvo, koje se počelo razvijati odmah po stabilizaciji političkih prilika u širem prostoru delte.

Coronellijevi kartografski prikazi imali su važnu funkciju upoznavanja mletačke i šire javnosti sa značajnim povijesno-političkim promjenama, kada se Venecija, osvojivši najveći dio Dalmacije, a tako i prostor delte Neretve, (ponovno) ustoličava na tron vodeće jadranske sile.

Navedene su karte prvi detaljni prikazi donjoneretvanskog kraja. Njihovu razmjerno visoku kvalitetu, a takvu tvrdnju je moguće donijeti imajući u vidu onodobne mogućnosti kartografije te uspoređujući ih sa starijim kartografskim prikazima, potvrđuje i činjenica da su ih kopirali i kasniji kartografi. Osobit je primjer karte donjoneretvanskog kraja J. N. Bellina koji je Coronellijev prikaz tek priredio, odnosno izmijenio u skladu s novijom tehnikom kartografskog prikazivanja.

LITERATURA

- Antoljak, S., (1994.): Pregled hrvatske povijesti, Orbis/Laus, Split.
- Curić, Z., (1994.): Donjoneeretvanski kraj. Potencijalni i valorizirani turistički činitelji, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 31-102.
- Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, Istituto Giovanni Treccani, vol. XI, Milano - Roma, 1931., 455.
- Gašparović, R., (1970.): Bosna i Hercegovina na geografskim kartama od prvih početaka do kraja XIX vijeka, Akademija nauka i umjetnosti BiH: Odjeljene društvenih nauka, knjiga 22, Sarajevo.
- Glamuzina, M. (1986.): Delta Neretve. Promjene agrarnog pejzaža u delti Neretve, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 35-45.
- Hrvatski povijesni zemljovid, Kartografija učila i školska knjiga, Zagreb, 1993.
- Jurić, I., (1984.): Prošlost Metkovića od najstarijih vremena do danas, Centar za usmjereno obrazovanje «Petar Levantin», Metković.
- Kozličić, M., (1990.): Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku, Književni krug, Split.
- Kozličić, M. - Lozić, V., (1994.): Starije zemljopisne karte u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, Split.
- Kozličić, M., (1995.): Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana. Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici, AGM, Zagreb.
- Lago L. - Rossit, C., (1981.): Descriptio Histriae. La Penisola Istriana in alcuni momenti significativi della sua tradizione cartografica sino a tutto il secolo XVIII, Trieste.
- Lovrić, P., (1988.): Opća kartografija, SNL, Zagreb.
- Lučić, J., (1988.): O kartografiji u Dubrovačkoj Republici, Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU, vol. XXVI, Dubrovnik, 125-133.
- Macan, T., (1990.): Iz povijesti donjeg Poneretavlja, Književna galerija "Stećak" Klek, Zagreb-Klek.
- Macan, T., (1992.): Povijest hrvatskoga naroda, Nakladni zavod MH i ŠK, Zagreb.
- Magaš, D. - Dokoza, S. - Martinović, S. (1997.): Hrvatska na zemljopisnim kartama od XVI. do XIX. stoljeća u Državnom arhivu u Zadru, Zadar.
- Magaš, D., (1998.): Osnove geografije Hrvatske, sveučilišna skripta, Zadar.
- Marković, M., (1974.): O najstarijim geografskim i pomorskim kartama Jadranskog mora, Pomorski zbornik, vol. 12, Rijeka, 491-517.
- Marković, M., (1993.): Decriptio Croatiae, Naprijed, Zagreb.
- Mušnjak, T., (1982.): Mjerila na starim zemljopisnim kartama, Arhivski vjesnik, broj 25, Zagreb, 47-64.
- Moreland, C. - Bannister, D., (1995.): Antique Maps, Phaidon Press Limited, London.
- Nautički vodič Jadrana, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1990.
- Novosel, P., (1973.): O Stjepanu Glavaču i njegovoj karti Hrvatske iz 1673. godine, Geografski glasnik, broj 35, Zagreb, 195-203.
- Opća enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, svezak 2, Zagreb, 1977., 117.

Pandžić, A., (1987.): Stare karte i atlasi Povijesnog muzeja Hrvatske, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb.

Pandžić, A., (1988.): Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske, Zagreb.

Pandžić, A., (1993.): Hrvatska i njezine granice na starim kartama, Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. stoljeća, Zagreb, 19-139.

Peterca, M. - Radošević, N. - Milisavljević, S. - Racetin, F., (1974.): Kartografija, VGI, Beograd.
Robinson, F. H. - Morrison, J. L. - Muehrche, Ph. C. - Kimerling, A. J. - Guptill, S. C., (1995.): Elements of Cartography, John Wiley & Sons Inc., London.

Roglić, J., (1972.): Osnove kartografije. Uvod u geografsko poznavanje karata, sveučilišna skripta, Zagreb.

Sambrailo, B., (1966.): Izlaz Bosne na Jadran (Klek - Sutorina), Pomorski zbornik, vol. 4, Zadar, 403-418.

Sančević, Z., (1993.): Vrste i razvoj granica Hrvatske kroz četiri kartografska razdoblja, Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. stoljeća, Zagreb, 10-13.

Sindik, I., (1931.): Dubrovačka Republika na kartama XVII. vijeka, Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetaru, Dubrovnik, 281-288.

Škrivanić, G., (1960.): Koronelijski podaci o Dubrovačkoj Republici i o njegovoj izradi karte Republike, Istoriski časopis, knjiga IX-X/1959., Beograd, 199-204.

Traljić, S., (1973.): Tursko - mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću, Radovi Instituta JAZU u Zadru, svezak 20, Zadar, 447-458.

Zaninović-Rumora, M., (1992): Zadarske i šibenske mjere za dužinu kroz stoljeća, Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, br. 34, Zadar, 109-122.

IZVORI

Atlante della Repubblica di Venezia, Parte III.: MARI, GOLFI, ISOLE, SPIAGGIE, PORTI, CITTA, Fortezze, Ed altri Luoghi Dell' Istria, Quarner, DALMAZIA, ALBANIA EPIRO, E LIVADIA, Delineati, e Descritti Dal P.(adre) GENERALE CORONELLI, Venecija, 1688. - 1694., knjižnica Državnog arhiva u Zadru, smještaj: 784 / II. E. 12. (uvezani dio) i 784 II. A* (nevezane karte većeg formata među kojima i naknadno paginirani atlasni list 170).

Summary

LOWER-NERETVIAN AREA ON THE CORONELLI'S MAPS IN "ATLANTE DELLA REPUBBLICA DI VENEZIA"

by JOSIP FARIČIĆ and MARTIN GALMUZINA

Based on the cartographic representations made by the Venetian cartographer Vincenzo Maria Coronelli (1650 – 1718) showing the lower area of the river Neretva, published in the third part of his atlas "Atlante della Repubblica di Venezia (Mari, Golfi, Isole...)" a partial reconstruction of the geographical characteristics of that part of the Southern Croatia in the 17th century is possible. Lower-Neretvian Area is present on the following cartographic reviews: Map of the Eastern Mediterranean (Fig. 4), Map of the Adriatic Sea (Fig. 5), Map of the Eastern Part of Dalmatia (Fig. 6), Map of Lower-Neretvian Area (Fig. 7), Potamographical Map of Lower-Neretvian Area (Fig. 8), Plan of the Opuzen Fortification (Fig. 9), View of Čitluk and Gabela (Fig. 10) and Map of the Republic of Ragusa (Fig. 11).

Coronelli's cartographic representations are not completely balanced in style and content, but still it is possible to recognize his vision of the Lower-Neretvian area, which is graphically best represented on the special map of this area (Fig. 7). Coronelli presented several geographical elements according to the same scale of the maps and the demonstration methods of that time, but also with the knowledge of the geography of that particular area. Therefore it is not possible to completely determine the geographical characteristics of that particular area at the time of their making.

The conception of reliefs in perspective method, in other words, by drawing stylised mole-hills, is particularly unsuccessful, since Coronelli could not provide the representation of basic morphometric and morphographic characteristics of the relief (especially not the representation of the height above sea-level and the incline of the slope). Furthermore, certain maps merely give the idea about the direction of more important relief elevations in the area of the delta of the river Neretva (south-east branches of Rilić and the hill Komin on the left bank of the Neretva, and the mounts Žaba, Šibenik and Šljeme on the east and south east side of the delta). Even so, Coronelli's work represents a significant source for studying the morphogenesis of the delta, since it did not have the form which we know today at the end of the 17th century. Due to permanent accumulation of the aluvial layers in the delta space, this geographical area has been significantly transformed by antropogenous process from the middle of the 18th century, mainly by the emergence of the antropogenous forms of reliefs (the emergence of cultivable land and canals by the process referred to as "jendečenje", the building of the dikes on the delta, etc.).

Coronelli's representations are much more successful in showing the hydrography of the delta. The representation regularly comprises the area from Gabela

to the sea (unlike the older cartographers who do not have the exact representation of the lower Neretva area). Considering the possibilities of the representation, which is dictated only by the scale of the map, hydrography is shown fairly successfully on almost all Coronelli's works, with the exception of the representation on the potamographic map, which fails the expectations born by its title. The basis for the representation of the delta on Coronelli's maps is the main stream of Neretva, and the stream of the Little Neretva, which comprise a unique river stream all the way to Opuzen. A part from these two streams, the canals Jasenska and Crepina also excel. This hydrographical basis, as well as the small changes made by the regulations of Neretva's stream, has been preserved up to the present day. Lake superficies (Lakes Desansko, Vlaško, Birina, Kutu, Dragača, etc.) and the swampy area encompassed far greater part of the delta's area by the end of the 17th century. A great part of these superficies has been drained and turned into fertile soil by the hydro land-improvement, and only the east part of the delta has remained unchanged to the present day, and that is the swampy zone Kutu.

With the physical-geographical elements already mentioned, the representation of socio-geographic elements is also interesting, primarily the conception of the settlement, regularly updated with notes with historical and maritime data. Coronelli cartographs only the most important settlements of this area, including Gabela (Ciclut, Gabela), Metković (Metcouich), Kula Norinska (Norin), Opuzen (Forte Opus) and Komin (Villa di Comino Bardo).

Smaller colonies are represented by a vignette, so it is possible to reconstruct their physiognomy, while Gabela and Opuzen are given in planned and enlarged scale. Since Coronelli also gave a separate planned representation of Opuzen, it is possible to reconstruct with great certainty the triangle-shaped physiognomy of the city at that time, which was adjusted primarily to physical and geographical conditions (the area of bifurcation of the unique stream of Neretva into two parts). Notes next to the domicilonyms of the most important settlements refer to significant economic functions of the delta colony, but also to the importance of Neretva's business route. Notes about the navigability in certain small backwaters and channels in the delta, and the mentioning of the two types of vessels (marsiliannes, galleys) refer to a developed navigation, which began to develop itself immediately upon the stabilization of the political situation in the wider delta area.

Coronelli's cartographic representations had an important role in introducing significant historical and political changes to both the Venetian and the wider public, at the time in which Venice, having conquered most part of Dalmatia, and with it the delta of Neretva, (once more) enthroned itself as the leading Adriatic force.

The maps mentioned are the first detailed representations of the lower area of the river Neretva. Their fairly high quality, and such a statement can be made considering cartographic possibilities of the time and comparing them to older cartographic representations (e. g. Moleti, Gastaldi, Barents, Du Val, Sanson, Canteli da Vignola etc.), is also confirmed by the fact that they

had been copied by later cartographers. J. N. Bellin, who edited Coronelli's work, in other words changed it in accordance with

the new technique of the cartographic representation, is an exceptional example.

Dr. sc. Martin Glamuzina, docent, Odsjek za geografiju
Filozofskog fakulteta u Zadru Sveučilišta u Splitu, Ulica
dr. Franje Tuđmana bb, 23000 Zadar, Hrvatska

Josip Faričić, znanstveni novak, Odsjek za geografiju
Filozofskog fakulteta u Zadru Sveučilišta u Splitu, Ulica
dr. Franje Tuđmana bb, 23000 Zadar, Hrvatska